

Teresa Kosyra–Cieślak

z oznaczeniem
zmian
2024

Program nauczania języka polskiego

Zakres podstawowy i rozszerzony

Przeszłość i dziś

LICEUM i TECHNIKUM

Wydawnictwo
STENTOR

Warszawa 2024

© Copyright by Wydawnictwo Piotra Marciszuka STENTOR
Warszawa 2024

Wydawnictwo Piotra Marciszuka STENTOR

02-793 Warszawa

ul. Villardczyków 10/73

tel. 797 657 960

e-mail: stentor@stentor.com.pl

www.stentor.pl

<https://klubnauczyciela.stentor.pl/>

1. Wstęp. Ogólne założenia programu	4
2. Cele edukacyjne	6
2.1. Cele ogólne kształcenia i wychowania - ponadprzedmiotowe i przedmiotowe	6
2.2. Szczegółowe cele kształcenia i wychowania	9
3. Treści nauczania	14
4. Sposoby osiągnięcia celów edukacyjnych z uwzględnieniem indywidualizacji pracy w zależności od potrzeb i możliwości uczniów oraz warunków, w jakich program będzie realizowany	30
4.1. Założenia	30
4.2. Strategie, metody, techniki	37
4.3. Projekty edukacyjne	38
4.4. Modyfikacja programu i indywidualizacja pracy w zależności od potrzeb i możliwości uczniów oraz warunków, w jakich program będzie realizowany	39
4.4.1. Wspieranie ucznia uzdolnionego humanistycznie	40
4.4.2. Praca z uczniem mającym trudności w nauce w określonym obszarze treści kształcenia	41
5. Oczekiwane osiągnięcia uczniów szkoły ponadpodstawowej	42
6. Propozycje kryteriów oceny i metod sprawdzania osiągnięć ucznia	48
7. Ewaluacja programu	51

1. Wstęp. Ogólne założenia programu

Program nauczania „Przeszłość i dziś” jest autorską propozycją realizacji podstawy programowej języka polskiego w zakresie podstawowym i rozszerzonym w 4-letnim liceum ogólnokształcącym i 5-letnim technikum – powiązaną z serią podręczników „Przeszłość i dziś” Wydawnictwa STENTOR. Struktura programu wynika z wymagań stawianych tego rodzaju dokumento w przez Ministerstwo Edukacji Narodowej, opisanych w *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 czerwca 2012 roku w sprawie dopuszczania do użytku w szkole programów wychowania przedszkolnego i programów nauczania oraz dopuszczania do użytku szkolnego podręczników* (Dz.U. z 2012 r., poz. 752). Zakres treści nauczania objętych programem jest zgodny z podstawą programową języka polskiego dla III etapu edukacyjnego wprowadzoną *Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 28 czerwca 2024 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia* (Dz. U. poz. 1019). Punktem wyjścia do opracowania niniejszego programu jest publikacja Zofii Starownik *Przeszłośćo dziś. Program nauczania języka polskiego w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i technikum*¹.

Program nauczania „Przeszłość i dziś” ma charakter otwarty, tak aby można go było dostosować do warunków pracy konkretnej szkoły i potrzeb konkretnego zespołu uczniowskiego. Ostatecznym autorem realizowanego w szkole programu pozostaje zawsze nauczyciel, ponieważ najlepiej zna on potrzeby swoich uczniów i najtrafniej odpowie na pytanie, w jaki sposób zorganizować proces dydaktyczny.

Założenie to jest zgodne z przepisami regulującymi tryb dopuszczania programu nauczania do użytku szkolnego oraz ideą podstawy programowej. W świetle istniejących uregulowań prawnych program stano w opis sposobu realizacji celów kształcenia i zadań edukacyjnych ustalonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego. Jest dokumentem wewnętrznym szkoły, wpisanym do szkolnego zestawu programów nauczania dopuszczonych przez dyrektora szkoły po uprzednim zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej. Zawiera odpowiedź na pytanie, jak nauczyciel będzie realizował podstawę programową swojego przedmiotu w danym etapie edukacyjnym.

Program „Przeszłość i dziś” kładzie nacisk na przygotowanie młodego człowieka do funkcjonowania we współczesnym świecie m.in. dzięki wysoko rozwiniętej kompetencji językowej i komunikacyjnej; wychowanie go jako członka określonej wspólnoty kulturowej, odbiorcę pozostającego w kręgu oddziaływania tradycji, rozumiejącego proces historycznoliteracki, ale także zdolnego do refleksji nad kulturą współczesną i kondycją człowieka we współczesnym świecie. Ukazuje absolwenta szkoły jako świadomego uczestnika życia w społeczeństwie informacyjnym, mądrego użytkownika języka, pamiętającego o wymiarze etycznym w posługiwaniu się informacją; człowieka zdolnego do ustawicznego kształcenia i doskonalenia umiejętności myślowo-językowych, łączącego zdolność logicznego i krytycznego myślenia z umiejętnościami twórczymi, zdolnego do dialogu.

To bardzo istotne zadania szkoły na III etapie edukacyjnym, które nauczyciel języka polskiego realizuje, ucząc celowego i samodzielnego korzystania z informacji znajdujących się w różnych źródłach i krytycznego podejścia do oferty środków masowego przekazu, a także wykorzystując na lekcjach nowoczesne technologie informacyjno-komunikacyjne, przygotowując do samokształcenia i upowszechniając ideę uczenia się przez całe życie.

Program „Przeszłość i dziś” może być dopełniany przez nauczyciela (przede wszystkim w założeniach i w części opisującej sposoby realizacji treści kształcenia) elementami wynikającymi z diagnozy potrzeb uczniów w danej szkole.

U źródeł powstania programu „Przeszłość i dziś” stoi analiza podstawy programowej języka polskiego (także wcześniejszych etapów edukacyjnych). W podstawie programowej nauczyciel znajduje odpowiedź na pytania, czego ma nauczyć, jakie uzyskać efekty kształcenia, co powinien umieć absolwent szkoły ponadpodstawowej i za co powinien być oceniany. Natomiast samodzielnie musi podjąć decyzję rozstrzygającą, jakie efekty kształcenia chce uzyskać w poszczególnych latach (i mniejszych odcinkach czasu nauki), jak ująć proces historycznoliteracki w czteroletnim cyklu nauczania, ile godzin przeznaczyć na jednostki metodyczne prowadzące do osiągnięcia celów szczegółowych – a także – jakie strategie, metody i techniki nauczania zastosować.

Planując proces edukacyjny, nauczyciel powinien również samodzielnie uporządkować materiał lekturowy – w czym program „Przeszłość i dziś” przychodzi mu z pomocą. Podstawa programowa przynosi w tej mierze dwie istotne dyrektywy: obliuguje polonistów do zachowania w swych programach chronologicznego układu treści, aby uczeń mógł poznawać utwory w porządku ich powstawania i w kontekstach macierzystych, a także nakazuje zamknięcie materiału literackiego od starożytności aż do literatury wojny i okupacji w klasach I-III, tak by pozostawić

¹ Zofia Starownik, *Przeszłość to dziś. Program nauczania języka polskiego w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i technikum*, Wydawnictwo Piotra Marciszuka STENTOR, Warszawa 2012. Dostępny również na stronie internetowej wydawnictwa <https://www.stentor.pl/katalog/zobacz/307/przeslosc-to-dzis-program-nauczania-jezyka-polskiego-1>

dość czasu na zapoznanie ucznia z utworami literatury współczesnej oraz rozwijanie refleksji o ich związkach z tradycją literacką i kulturową. Pamiętać przy tym należy, iż chronologiczny układ treści nie powinien być mylony z uczeniem wyłącznie historii literatury i encyklopedyzmem. Chronologia ma, zgodnie z podstawą programową, stanowić punkt odniesienia i ułatwić porównywanie zjawisk w czasie. Punktem wyjścia do wprowadzania tradycji powinna być perspektywa współczesna, co symbolicznie określa tytuł serii „Przeszłość i dziś” – a praktycznie ułatwia m.in. zachowanie w podręcznikach tzw. *dialogów z tradycją*.

Program, zgodnie z podstawą programową, dowartościowuje miejsce literatury w polonistyce szkolnej: materiał literacki jest znaczący, a czytanie utworów literackich dominuje w odbiorze tekstów kultury. Stąd – zwiększony ciężar w programie tekstów literackich. Wzmocniony też został zakres umiejętności związanych z kształceniem językowym i tworzeniem tekstów, m.in. w zakresie retoryki. Wagę kompetencji samokształceniowych wskazuje ujęcie ich w odrębnym obszarze celów i treści nauczania.

Koncepcja programu „Przeszłość i dziś” jest ściśle związana z założeniami obowiązującej podstawy programowej (zawartej w rozporządzeniu MEiN z dnia 28 czerwca 2024 r.), ale i z filozofią nauczania języka polskiego obecnej w serii związanych z programem podręczników (pierwotnie „Przeszłość to dziś”) od początku ich istnienia. Da się ją ująć w kilku punktach:

- podstawą kształcenia umiejętności jest uporządkowana wiedza – o literaturze, kulturze i języku, w tym – znajomość utworów literackich stanowiących kanon kulturowy;
- wiedza z różnych obszarów humanistyki, przede wszystkim dotycząca literatury, kultury i języka powinna być traktowana funkcjonalnie, stanowić punkt wyjścia do kształcenia i rozwijania kompetencji komunikacyjnej oraz umiejętności analizy i interpretacji tekstów;
- utwory literackie zawarte w programie powinny być poznawane w porządku chronologicznym, w ich kontekstach macierzystych, ze świadomością wzajemnych zależności dzieł i ich uwarunkowań, budowaniem rozumienia procesu historycznoliterackiego i śledzeniem „dialogów z tradycją”;
- sposób interpretowania utworów literackich i dzieł innych sztuk poznawanych w szkole ma służyć refleksji, a ta z kolei coraz głębiej wprowadzać ucznia w świat wartości, zakorzeniać go w kulturze, a przez to wspierać młodych ludzi w kształtowaniu poczucia tożsamości;
- tytuł programu i związanych z nim podręczników „Przeszłość i dziś” symbolicznie wiąże współczesność i tradycję; sygnuje współczesną perspektywę, która pozwoli młodemu człowiekowi w odczytać i uwewnętrznić sensy poznawanych utworów, umożliwić refleksyjne obcowanie z dziełem, od którego nierzadko oddziela go bariera języka i kultury;
- rozdysponowanie godzin języka polskiego musi uwzględniać nacisk, jaki podstawa programowa kładzie na literaturę i kulturę współczesną; ostatnie programowo klasy (w liceum – IV, w technikum IV i V) są przeznaczone na utwory literackie powstałe po 1945 roku i związane z nimi treści kształcenia literackiego i kulturowego;
- zagadnienia literatury i kultury – oraz języka i komunikacji muszą być w trakcie realizacji programu ściśle ze sobą związane; ich treści, funkcjonalnie powiązane ze sobą, powinny współwystępować na niemal każdej jednostce lekcyjnej;
- język jest w świetle programu nie tylko narzędziem komunikacji, ale też istotnym składnikiem kultury i jako taki powinien być poznawany;
- czytanie utworów literackich i odbiór innych tekstów kultury opiera się m.in. na wiedzy i umiejętnościach językowych, a z drugiej strony – przyczynia do rozwijania kompetencji komunikacyjnej, ta zaś – znów staje się podstawą głębszego rozumienia tekstów oraz coraz doskonalszych wypowiedzi ustnych i pisemnych;
- ważnym aspektem doskonalenia kompetencji komunikacyjnej jest znajomość zasad retoryki i związane z nią umiejętności praktyczne;
- jednym z wymogów skuteczności działań edukacyjnych jest położenie nacisku na samokształcenie uczniów, którzy powinni być obligowani do samodzielnego docierania do informacji, gromadzenia ich i przetwarzania oraz wykorzystywania w tworzonych wypowiedziach, prezentacjach czy innych przedsięwzięciach.

Zgodnie z założeniami podstawy programowej polonista w szkole ponadpodstawowej może i powinien odwoływać się do osiągnięć, które uczniowie uzyskali na wcześniejszym etapie kształcenia. Na lekcjach polskiego w liceum i technikum przywoływane są utwory literackie, terminy i pojęcia poznane w szkole podstawowej, rozwijane zdobyte już wcześniej umiejętności w zakresie analizy i interpretacji tekstów, a także umiejętności i kompetencje językowe.

Program jest powiązany z podręcznikami z serii „Przeszłość i dziś”, które zawierają objęty programem materiał nauczania, a także ułatwią nauczycielowi w zorganizowanie materiału nauczania i zachowanie ciągłości procesu edukacyjnego.

Załącznikami do programu są *Plany realizacji materiału języka polskiego w kolejnych klasach liceum (1–4) i technikum (1–5)*, zawierające szczegółową propozycję rozplanowania treści nauczania.

2. Cele edukacyjne

Program wpisuje się w cele ponadprzedmiotowe, ujęte w części wstępnej podstawy programowej, oraz w wymagania ogólne i szczegółowe określone dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum.

2.1. Cele ogólne kształcenia i wychowania – ponadprzedmiotowe i przedmiotowe

Program „Przeszłość i dziś” umożliwia osiąganie przez uczniów ponadprzedmiotowych celów kształcenia ogólnego i zdobywanie umiejętności ogólnych wskazanych w podstawie programowej.

Cele, o których mowa wyżej, to:

1. traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności;
2. doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
3. rozwijanie osobistych zainteresowań ucznia i integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
4. zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
5. łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrazeniowo-twórczymi;
6. rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej;
7. rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie;
8. rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości.

Program „Przeszłość to dziś” implikuje postrzeganie języka polskiego jako tego przedmiotu szkolnego, który w sposób szczególny, wieloaspektowy rozwija kompetencje językowe i komunikacyjne uczniów poprzez logiczny, sekwencyjny układ działań: od czytania i odbioru tekstów cudzych – do tworzenia wypowiedzi własnych. Szczególnie mocno wyakcentowane są w naszym programie te aspekty celów ponadprzedmiotowych, które wpisują się w treści języka polskiego i zdobywane dzięki nim umiejętności – związane z umiejętnościami myślowo-językowymi, czytaniem tekstów werbalnych o różnorodnej specyfice, odbiorem tekstów kultury, rozumieniem języka jako narzędzia porozumiewania się, uczestniczeniem w dialogu i dyskusji, rozwijaniem wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej poprzez obcowanie z dziełami, współpracą z innymi i wyrażaniem siebie oraz kształtowaniem przez uczniów poczucia własnej tożsamości. Te cele korespondują z ponadprzedmiotowymi umiejętnościami zdobywanymi przez uczniów w trakcie kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum – i rozwijanych na lekcjach języka polskiego. Zgodnie z podstawą programową należą do nich:

- myślenie – rozumiane jako złożony proces umysłowy, polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmującej interakcję wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie sobie, sądzenie, rozwiązywanie problemów, twórczość; podstawę rozwoju ucznia stano w synteza myślenia percepcyjnego i pojęciowego;
- czytanie – umiejętność łącząca zarówno rozumienie sensów, jak i znaczeń symbolicznych wypowiedzi; kluczowa umiejętność lingwistyczna i psychologiczna prowadząca do rozwoju osobowego, aktywnego uczestnictwa we wspólnocie, przekazywania doświadczeń między pokoleniami;
- komunikowanie się w języku ojczystym, zarówno w mowie, jak i w piśmie, będące podstawową umiejętnością społeczną, której podstawą jest znajomość norm językowych oraz tworzenie podstaw porozumienia się w różnych sytuacjach komunikacyjnych;
- kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki,
- sprawne posługiwanie się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni;
- samodzielne docieranie do informacji, dokonywanie ich selekcji, syntezy oraz wartościowanie; rzetelne korzystanie ze źródeł;
- nabywanie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania;
- współpraca w grupie i podejmowanie działań indywidualnych.

Założenia programu „Przeszłość i dziś” zorientowane są na kształtowanie u uczniów cech i postaw umożliwiających im rozwój osobisty i pełne, twórcze funkcjonowanie w społeczeństwie. Są to wymienione w podstawie programowej: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz umiejętność pracy zespołowej. Rozwój osobisty i społeczny ucznia – realizuje się na języku polskim w powiązanych ze sobą obszarach prowadzących do kształtowania postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych. Materiał kształcenia umożliwia też położenie nacisku na wzmocnienie poczucia tożsamości narodowej i regionalnej, rozwijanie przywiązania do historii, tradycji i kultury własnego narodu, a także szacunku dla innych kultur i tradycji. Aktywność ucznia ukierunkowana jest zarówno na poznawanie, rozumienie i kształtowanie siebie – jak i postawę akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka.

*

Istotną właściwością podstawy programowej jest jej progresywność, ciągłość i spójność na wszystkich etapach edukacyjnych. Realizacja celów edukacyjnych w liceum i technikum odwołuje się do osiągnięć uczniów zdobytych w szkole podstawowej. Uczeń rozpoczynający naukę w III etapie edukacyjnym posiada szereg umiejętności związanych z czytaniem utworów literackich, odbiorem tekstów kultury, kształceniem językowym oraz tworzeniem wypowiedzi, a także z samokształceniem, do których polonista uczący w liceum lub technikum może i powinien się odwoływać.

Progresywność ogólnych celów kształcenia w szkole podstawowej i ponadpodstawowej obrazuje poniższe zestawienie zapisów podstaw programowych:

Wymagania ogólne²	
II etap edukacyjny	III etap edukacyjny
I. Kształcenie literackie i kulturowe	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Wyrabianie i rozwijanie zdolności rozumienia utworów literackich oraz innych tekstów kultury. 2. Znajomość wybranych utworów z literatury polskiej i światowej oraz umiejętność mówienia o nich z wykorzystaniem potrzebnej terminologii. 3. Kształtowanie umiejętności uczestniczenia w kulturze polskiej i europejskiej, szczególnie w jej wymiarze symbolicznym i aksjologicznym. 4. Rozwijanie zdolności dostrzegania wartości: prawdy, dobra, piękna, szacunku dla człowieka i kierowania się tymi wartościami. 5. Kształcenie postawy szacunku dla przeszłości i tradycji literackiej jako podstawy tożsamości narodowej. 6. Rozwijanie zainteresowania kulturą w środowisku lokalnym i potrzeby uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kształtowanie dojrzałości intelektualnej, emocjonalnej i moralnej uczniów. 2. Rozumienie historii literatury i dziejów kultury jako procesu, a także dostrzeganie roli czynników wewnętrznych i zewnętrznych wpływających na ten proces. 3. Rozumienie konieczności zachowania i rozwoju literatury i kultury w życiu jednostki oraz społeczeństwa. 4. Rozróżnianie kultury wysokiej i niskiej, elitarnej i popularnej oraz dostrzeganie związków między nimi. 5. Znajomość wybranych utworów z literatury polskiej i światowej oraz umiejętność mówienia o nich z wykorzystaniem potrzebnej terminologii. 6. Kształtowanie różnorodnych postaw czytelniczych: od spontanicznego czytania do odbioru opartego na podstawach naukowych. 7. Kształcenie umiejętności czytania, analizowania i interpretowania literatury oraz innych tekstów kultury, atakże ich wzajemnej korespondencji. 8. Kształcenie umiejętności świadomego odbioru utworów literackich i tekstów kultury na różnych poziomach: dosłownym, metaforycznym, symbolicznym, -aksjologicznym.

² Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 28 czerwca 2024 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz. U. poz. 1019) oraz Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz. U. z 2018 r., poz. 467).

II. Kształcenie językowe	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozwijanie rozumienia wartości języka ojczystego oraz jego funkcji w budowaniu tożsamości osobowej ucznia oraz wspólnot: rodzinnej, narodowej i kulturowej. 2. Rozwijanie rozumienia twórczego i sprawczego charakteru działań językowych oraz formowanie odpowiedzialności za własne zachowania językowe. 3. Poznanie podstawowych pojęć oraz terminów służących do opisywania języka i językowego komunikowania się ludzi. 4. Kształcenie umiejętności porozumiewania się (słuchania, czytania, mówienia i pisanie) w różnych sytuacjach oficjalnych i nieoficjalnych, w tym także z osobami doświadczającymi trudności w komunikowaniu się. 5. Kształcenie umiejętności poprawnego mówienia oraz pisania zgodnego z zasadami ortofonii oraz pisowni polskiej. 6. Rozwijanie wiedzy o elementach składowych wypowiedzi ustnych i pisemnych oraz ich funkcjach w strukturze tekstów i w komunikowaniu się. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pogłębianie funkcjonalnej wiedzy z zakresu nauki o języku. 2. Wzbogacanie umiejętności komunikacyjnych, stosowne wykorzystanie języka w różnych sytuacjach komunikacyjnych. 3. Funkcjonalne wykorzystywanie wiedzy o języku w odczytaniu sensów zawartych w strukturze głębokiej tekstów literackich i nieliterackich. 4. Świadome wykorzystanie działań językowych w formowaniu odpowiedzialności za własne zachowania językowe. 5. Wrażliwienie na piękno mowy ojczystej, wspomaganie rozwoju kultury językowej, doskonalenie umiejętności posługiwania się poprawną polszczyzną.
III. Tworzenie wypowiedzi	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozwijanie umiejętności wypowiadania się w określonych formach wypowiedzi ustnych i pisemnych. 2. Kształcenie umiejętności wygłaszania, recytacji i interpretacji głosowej tekstów mówionych, doskonalenie dykcji i operowania głosem. 3. Rozpoznawanie intencji rozmówcy oraz wyrażanie intencji własnych. 4. Rozwijanie umiejętności stosowania środków stylistycznych i dbałości o estetykę tekstu oraz umiejętności organizacji tekstu. 5. Poznanie podstawowych zasad retoryki, w szczególności argumentowania, oraz rozpoznawanie manipulacji językowej. 6. Rozbudzanie potrzeby podejmowania samodzielnych prób literackich. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doskonalenie umiejętności wyrażania własnych sądów, argumentacji i udziału w dyskusji. 2. Korzystanie kompetencji językowych i komunikacyjnych w wypowiedziach ustnych i pisemnych. 3. Kształcenie umiejętności formułowania i uzasadniania sądów na temat dzieł literackich oraz innych tekstów kultury. 4. Doskonalenie umiejętności retorycznych, w szczególności zasad tworzenia wypowiedzi spójnych, logicznych oraz stosowania kompozycji odpowiedniej dla danej formy gatunkowej. 5. Rozwijanie umiejętności tworzenia tekstów o wyższym stopniu złożoności.
IV. Samokształcenie	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozwijanie szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości. 2. Rozwijanie umiejętności samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania. 3. Rozwijanie umiejętności rzetelnego korzystania ze źródeł wiedzy, w tym stosowania cudzysłowu, przypisów i odsyłaczy oraz szacunku dla cudzej własności intelektualnej. 4. Kształcenie nawyków systematycznego uczenia się oraz porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania. 5. Zachęcanie do rozwijania swoich uzdolnień przez udział w różnych formach poszerzania wiedzy, np. w konkursach, olimpiadach przedmiotowych i wykładach oraz rozwijanie umiejętności samodzielnej prezentacji wyników swojej pracy. 6. Rozwijanie umiejętności efektywnego posługiwania się nowymi technologiami w poszukiwaniu, porządkowaniu i wykorzystywaniu pozyskanych informacji. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozwijanie zainteresowań humanistycznych. 2. Doskonalenie umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji, w tym zasobów cyfrowych, oceny ich rzetelności, wiarygodności i poprawności merytorycznej. 3. Kształcenie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania oraz syntezy poznanego materiału. 4. Wyrabianie nawyku samodzielnej, systematycznej lektury. 5. Rozwijanie uzdolnień i zainteresowań poprzez udział w różnych formach aktywności intelektualnej i twórczej. 6. Umacnianie postawy poszanowania dla cudzej własności intelektualnej. 7. Rozwijanie umiejętności efektywnego posługiwania się nowymi technologiami.

W obrębie tych samych obszarów kształcenia polonistycznego pojawiają się zapisy umiejętności ogólnych coraz bardziej zaawansowanych, złożonych, o wyższym stopniu trudności, wymagających wiedzy szczegółowej. Od kompetencji społecznie użytecznych, ułatwiających funkcjonowanie w życiu – uczeń stopniowo przechodzi do dyspozycji umożliwiających mu wkraczanie do świata nauki. Kompetencje językowe i komunikacyjne zapewniają coraz wyższy poziom funkcjonowania w społeczeństwie i w kulturze.

Specyfiką języka polskiego jako przedmiotu szkolnego jest także – w obszarze umiejętności związanych z kształceniem literackim i kulturowym – zwiększenie w kolejnych etapach edukacyjnych trudności poznawanych utworów literackich i tekstów kultury. Sprawia to, iż np. tak samo zapisane wymaganie ogólne: *Znajomość wybranych utworów z literatury polskiej i światowej oraz umiejętność mówienia o nich z wykorzystaniem potrzebnej terminologii* obciąża ucznia szkoły ponadpodstawowej do innych, bardziej zaawansowanych i złożonych czynności, wymagających większej wiedzy – niż dotyczyło to ucznia szkoły podstawowej. Umiejętności zdobyte w szkole podstawowej są utrwalane, poszerzane i doskonalone – wraz ze specyfiką czytanych lektur i w miarę zwiększania się zasobu terminologiczno-pojęciowego ucznia. To z kolei przekłada się na coraz wyższy poziom umiejętności mówienia i pisanie – na temat tych lektur i innych zagadnień będących przedmiotem dyskusji w szkole.

2.2. Szczegółowe cele kształcenia i wychowania

Cele edukacyjne szczegółowe w programie „Przeszłość i dziś” wynikają bezpośrednio z wymagań szczegółowych zapisanych w podstawie programowej. Dla przejrzystości – zachowane też zostało ich uporządkowanie w czterech podstawowych obszarach kształcenia.

Obszar umiejętności		Cele szczegółowe	
		Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
I. Kształcenie literackie i kulturowe	1. Czytanie utworów literackich	<ol style="list-style-type: none"> 1. Znajomość utworów literackich wskazanych w podstawie programowej jako obowiązkowe; docieranie do ich sensów, rozumienie ich problematyki i usytuowania w tradycji; prezentowanie związanych z nimi własnych przeżyć i przemyśleń, 2. Znajomość periodyzacji literatury i sytuowanie czytanych utworów we właściwych epokach literackich. 3. Określanie tematyki i problematyki czytanych utworów oraz dostrzeganie ich związku z kontekstem epok, w których powstały. 4. Rozpoznawanie w utworach literackich elementów fantastyki, symbolizmu i realizmu; określanie ich cech w czytanych utworach. 5. Rozróżnianie gatunków literackich (przypisywanych do właściwych rodzajów) i odnajdywanie ich cech w czytanych utworach. 6. Interpretowanie treści alegorycznych i symbolicznych utworu literackiego. 7. Rozwijanie umiejętności charakteryzowania poetyki utworu literackiego, sposobów kreowania świata przedstawionego, (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej). 8. rozwijanie umiejętności analizy językowo-stylistycznej tekstu. 9. Rozpoznawanie w tekście literackim środków wyrazu artystycznego (poznanych w szkole podstawowej oraz środków znaczeniowych: oksymoron, peryfraza, hiperbola; leksykalnych, w tym frazeologizmów; składniowych: antyteza, paralelizm, wyliczenie; wersyfikacyjnych, w tym przerzutni) oraz określanie ich funkcji. 	<p>Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Rozumienie pojęcia tradycji literackiej i kulturowej, dostrzeganie ich obecności w czytanych utworach i określanie roli w budowaniu wartości uniwersalnych. 2. amodzielne poznawanie utworów stanowiących kontekst dla tekstów kultury poznawanych w szkole. 3. Rozpoznawanie w czytanych utworach cech prądów literackich i artystycznych oraz odczytywanie ich funkcji. 4. Rozpoznawanie w utworach literackich konwencji, np. symbolicznej, realistycznej, naturalistycznej, groteskowej, baśniowej, onirycznej i nadrealistycznej; określanie ich cech w czytanych utworach. 5. Dostrzeganie obecności założeń programowych (np. grup literackich) w utworach literackich różnych epok. 6. Rozpoznawanie mitologizacji i demitologizacji – określanie ich roli w interpretacji utworów. 7. Określanie przemian konwencji literackich i dostrzeganie ich przenikania się w utworach; rozpoznawanie rodzajów synkretyzmu i interpretacja ich znaczenia. 8. Dostrzeganie w czytanych utworach obecności archetypów i określanie ich roli w tworzeniu znaczeń uniwersalnych. 9. Rozpoznawanie w tekście literackim środków wyrazu artystycznego, takich jak elipsa, aliteracja, kontaminacja, synestezja, inwersja, gradacja; określanie ich funkcji.

I. Kształcenie literackie i kulturowe	1. Czytanie utworów literackich	<p>10. Rozpoznawanie kategorii estetycznej tekstu (jak tragizm, komizm, ironię i autoironię, humor, patos, groteska) i określanie ich funkcji; dostrzeganie wartościującego charakteru groteski i ironii.</p> <p>11. Rozpoznawanie w czytanych utworach sposobów kreowania świata przedstawionego; interpretowanie ich i wartościowanie.</p> <p>12. Rozpoznawanie podstawowych motywów literackich i toposów, zwłaszcza biblijnych i antycznych; dostrzeganie ich roli w utworach literackich oraz w tworzeniu znaczeń uniwersalnych.</p> <p>13. Przedstawianie propozycji interpretacji utworu literackiego – uzasadnionej analizą dzieła.</p> <p>14. Wykorzystywanie w interpretacji utworów literackich potrzebnych kontekstów.</p> <p>15. Rozwijanie umiejętności analizy porównawczej utworów lub ich fragmentów</p> <p>16. Budowanie świadomości doboru właściwego klucza do interpretacji utworu.</p> <p>17. Rozwijanie umiejętności odczytywania sensu utworu w aspekcie poznawczym, estetycznym i etycznym.</p> <p>18. Rozpoznawanie obecnych w utworach literackich wartości uniwersalnych i narodowych; określanie ich związku z problematyką utworu.</p>	<p>10. Dostrzeganie w czytanych utworach parafrazy, parodii, trawestacji, aluzji literackiej; wskazywanie ich wzorców tekstowych i wykorzystywanie w interpretacji utworów.</p> <p>11. Rozwijanie umiejętności pogłębionej analizy stylistycznej utworu prowadzącej do rozpoznania różnych nawiązań do stylu epoki.</p> <p>12. Porównywanie różnych propozycji odczytania tych samych utworów.</p> <p>13. Odnajdowanie w czytanych utworach wartości poznawczych, etycznych i estetycznych i rozumienie ich związku.</p>
I. Kształcenie literackie i kulturowe	2. Odbiór tekstów kultury.	<p>1. Doskonalenie umiejętności czytania tekstów z uwzględnieniem ich specyfiki, wpisanej w nie sytuacji komunikacyjnej, prezentowanego stylu i języka wypowiedzi.</p> <p>2. Analiza czytanych tekstów na poziomie treści i organizacji; odczytywanie sensu, głównej myśli, rozpoznawanie argumentacji i sposobu prowadzenia wywodu.</p> <p>3. Przetwarzanie i hierarchizowanie informacji z tekstów publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych itp.</p> <p>4. Rozpoznawanie specyfiki tekstów jw. oraz retorycznych (przemówienie), określanie ich odmian i rodzajów, a także gatunków dziennikarskich (artykuł, felieton, reportaż), rozpoznawanie środków językowych i określanie ich funkcji.</p> <p>5. Odczytywanie przekazów jawnych i ukrytych, rozróżnianie odpowiedzi właściwych i unikowych.</p> <p>6. Charakteryzowanie głównych prądów filozoficznych i ich wpływu na kulturę epok.</p> <p>7. Odczytywanie pozaliterackich tekstów kultury z wykorzystaniem specyfiki ich tworzywa; wyodrębnianie elementów spektaklu teatralnego i dzieła filmowego, interpretowanie ich roli w przekazie niesionym przez dzieło.</p> <p>8. Odróżnianie dzieł kultury wysokiej od tekstów kultury popularnej.</p>	<p>Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <p>1. Odczytywanie eseju: analiza jego struktury, odczytywanie sensów, rozpoznanie sposobu prowadzenia wywodu i charakterystycznych cech stylu.</p> <p>2. Wykorzystywanie tekstów naukowych i krytycznoliterackich w interpretacji tekstów kultury.</p> <p>3. Rozpoznawanie nawiązań w kulturze współczesnej do tradycji (zwłaszcza biblijnej i antycznej).</p> <p>4. Rozpoznawanie i charakteryzowanie głównych stylów w sztuce.</p> <p>5. Odnajdowanie w czytanych dziełach nawiązań filozoficznych.</p> <p>6. Porównywanie tekstów kultury z uwzględnieniem różnych kontekstów.</p> <p>7. Rozumienie pojęcia syntezy sztuk i dostrzeganie jej przemian na przestrzeni epok.</p>

II. Kształcenie językowe	1. Gramatyka języka polskiego	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wykorzystywanie wiedzy z fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w odbiorze tekstów czytanych i tworzeniu własnych. 2. Rozpoznawanie budowy składniowej zdań i określanie ich funkcji w tekście, rozumienie zróżnicowania zdań wielokrotnie złożonych; wykorzystywanie składni zdań w tworzeniu wypowiedzi o różnym charakterze. 3. Rozpoznawanie w tekście i stosowanie w budowie własnych wypowiedzi argumentacyjnego charakteru różnych konstrukcji składniowych – ze świadomością ich funkcji. 4. Rozumienie roli szyku wyrazów w zdaniu oraz roli jego przekształceń w tworzeniu znaczenia wypowiedzi. 	Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego.
II. Kształcenie językowe	2. Zróżnicowanie języka	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozróżnianie pojęć stylu i stylizacji – opisywanie ich w czytanych tekstach ze świadomością niesionych znaczeń. 2. Rozróżnianie stylów funkcjonalnych polszczyzny i znajomość zasad ich stosowania. 3. Rozpoznawanie rodzajów stylizacji (archaizacja, dialektyzacja, kolokwializacja, stylizacja środowiskowa, biblijna, mitologiczna itp.) oraz określanie ich funkcji w tekście; 4. Rozpoznawanie we współczesnej polszczyźnie przejawów mody językowej; ocenianie ich. 5. Rozpoznawanie zapożyczeń w polszczyźnie i rozumienie ich funkcji. 6. Znajomość, rozumienie i poprawne wykorzystywanie we własnych tekstach biblizmów, mitologizmów, przysłów i sentencji, przysłów i aforizmów; charakteryzowanie ich jako ważnego obszaru dziedzictwa kulturowego. 7. ozwijanie umiejętności celowego i funkcjonalnego posługiwania się różnymi rodzajami słownictwa: wartościującym, neutralnym, o zabarwieniu emocjonalnym, oficjalnym, potocznym. 8. Analiza języka wypowiedzi jako narzędzia wartościowania; określanie sposobów wyrażania wartościowania w tekstach. 	<p>Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Określanie właściwości języka jako nośnika i przekaznika treści kulturowych oraz jako narzędzia wartościowania. 2. Rozpoznawanie i charakteryzowanie stylu indywidualnego (np. dzieła literackiego, autora) oraz typowego (np. prądu literackiego, epoki); wykorzystywanie tej wiedzy w interpretacji utworów. 3. Rozumienie pojęcia tabu językowego; rozpoznawanie jego obecności w wypowiedziach. 4. Określanie roli języka jako narzędzia wartościowania w tekstach literackich.
II. Kształcenie językowe	3. Komunikacja językowa i kultura języka	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozumienie pojęcia znaku językowego i języka jako systemu znaków. 2. Znajomość pojęcia aktu komunikacji językowej oraz jego składowych. 3. Rozpoznawanie i określanie funkcji tekstu (np. informatywnej, poetyckiej, ekspresywnej, impresywnej, w tym – perswazyjnej). 4. Dostrzeganie źródeł niejednoznaczności komunikatu (np. homonimii, anakolutów); dążenie do jasności i precyzji wypowiedzi. 5. Posługiwanie się różnymi odmianami polszczyzny w zależności od sytuacji komunikacyjnej. 6. Dążenie do poprawności wypowiedzi; poprawianie błędów językowych. 7. Określanie funkcji innowacji językowej w tekście. 8. Stosowanie zasad etyki wypowiedzi; wartościowanie wypowiedzi językowych wg przyjętych kryteriów: np. prawda – fałsz, poprawność – niepoprawność. 	<p>Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Określanie intencji wypowiedzi jako aktu o dwóch znaczeniach: dosłownym i implikowanym. 2. Określanie funkcji języka (poznawczej, komunikacyjnej oraz społecznej). 3. Rozumienie roli języka w budowaniu obrazu świata i omawianie jej na przykładach.

		<p>9. Dostrzeganie w tekstach nieetycznych zachowań językowych – charakteryzowanie zjawisk takich, jak manipulacja, dezinformacja, stereotyp językowy itp.</p> <p>10. Stosowanie w wypowiedziach ustnych i pisemnych zasad etykiety językowej – odpowiednio do sytuacji.</p> <p>11. Przedstawianie zmian w komunikacji językowej związanych z rozwojem jej form (np. komunikacji internetowej).</p>	
II. Kształcenie językowe	4. Ortografia i interpunkcja	<p>1. Doskonalenie umiejętności stosowania zasad ortografii i interpunkcji, w tym:</p> <ul style="list-style-type: none"> – pisowni wielką i małą literą, – pisowni łącznej i rozłącznej partykuły nie oraz partykuły <i>-bym, -byś, -by</i> z różnymi częściami mowy; – pisowni zakończeń <i>-ji, -ii, -i</i>; – zapisu przedrostków <i>roz-, bez-, wes-, wz-, ws-</i>; – pisowni przyimków złożonych; – pisowni nosówek (a, ę) oraz połączeń <i>om, on, em, en</i>; – pisowni skrótów i skrótowców. <p>2. Wykorzystywanie składniowo-znaczeniowego charakteru interpunkcji do wypuklania sensów tekstów własnych.</p> <p>3. Dostrzeganie stylistycznej funkcji zamierzonego błędu ortograficznego w tekście artystycznym.</p>	Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego.
III. Tworzenie wypowiedzi	1. Elementy retoryki	<p>1. Stosowanie podstawowych zasad retoryki we własnych wypowiedziach ustnych i pisemnych: formułowanie tez i argumentów przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych; stosowanie zasady kompozycyjnej, zachowywanie logiki i konsekwencji toku rozumowania.</p> <p>2. Rozróżnianie celów perswazyjnych wypowiedzi i dostrzeganie ich w czytanych tekstach (literackich i nieliterackich).</p> <p>3. Rozumienie i wyjaśnianie, w jaki sposób użyte środki retoryczne (np. pytania retoryczne, wyliczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, apostrofy, przerzutnie, inwersje) oddziałują na odbiorcę.</p> <p>4. Rozróżnianie typów argumentów, w tym argumentów pozamerytorycznych.</p> <p>5. Odróżnianie dyskusji od sporu i kłótni.</p> <p>6. Rozumienie zjawiska nowomowy; dostrzeganie go w tekstach, określanie jego cech i funkcji.</p>	<p>Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Analiza struktury przemówień; odróżnianie elementów stałych i fakultatywnych. 2. Stosowanie w wypowiedziach różnych typów dowodzenia. 3. Rozpoznawanie wywodu o charakterze demagogicznym oraz metody pytań podchwytliwych i sugerujących. 4. Rozróżnianie celów stosowania ironii w tekstach (satyryczny, parodystyczny, przejawy drwiny i sarkazmu).
III. Tworzenie wypowiedzi	2. Mówienie i pisanie	<p>1. Uczestniczenie w rozmowie i dyskusji, zgadzanie się z poglądami innych lub polemizowanie z nimi, rzeczowe uzasadnianie własnego zdania.</p> <p>2. Rozwijanie umiejętności tworzenia wypowiedzi ze świadomością jej funkcji językowej, celu i adresata, według podstawowych zasad logiki i retoryki.</p> <p>3. Formułowanie zgodnych z normami pytań, odpowiedzi, ocen, informacji, komentarzy, głosu w dyskusji.</p> <p>4. Rozwijanie umiejętności tworzenia dłuższych tekstów pisanych i mówionych, spójnych znaczeniowo i logicznie, jednoznacznych w formie.</p>	<p>Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego, ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tworzenie spójnych wypowiedzi w bardziej złożonych, trudniejszych formach gatunkowych (w tym: eseju, interpretacji porównawczej, reportaży, felietonu).

	<ol style="list-style-type: none"> 5. Redagowanie form użytkowych. 6. Tworzenie spójnych wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, definicja, notatka syntetyzująca. 7. Pisanie poprawnych, spójnych i uzasadnionych interpretacji zawierających własne propozycje odczytania tekstu, poprawną argumentację i uporządkowany wywód logiczny. 8. Rozwijanie umiejętności budowania komentarza wskazującego na wartość etyczną i estetyczną interpretowanych tekstów. 9. Doskonalenie umiejętności publicznego wygłaszania własnego tekstu (w tym: stosowania retorycznych zasad kompozycyjnych, wykorzystywania środków językowych i pozajęzykowych). 10. Rozwijanie umiejętności streszczania, parafrazowania, cytowania cudzego tekstu i tworzenia na jego podstawie konspektu. 11. Tworzenie planów kompozycyjnych i dekompozycyjnych tekstów argumentacyjnych. 12. Rozwijanie umiejętności redakcyjnych. 13. Stosowanie zasad poprawności językowej i stylistycznej w tworzeniu własnych tekstów. 	
IV. Samokształcenie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Przygotowywanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska. 2. Pozyskiwanie, gromadzenie, wartościowanie, przetwarzanie i porządkowanie informacji; syntezywanie ich w problemowe całości; wykorzystywanie ich we własnych wypowiedziach. 3. Korzystanie z literatury naukowej lub popularnonaukowej. 4. Sporządzanie bibliografii i przypisu bibliograficznego, także źródeł elektronicznych. 5. Wykorzystywanie różnych źródeł informacji, także multimedialnych; dokonywanie ich krytycznej selekcji. 6. Wybieranie z tekstu odpowiednich cytatów i stosowanie ich w wypowiedzi. 7. Doskonalenie umiejętności przygotowywania referatów i prezentacji. 8. Posługiwanie się słownikami ogólnymi języka polskiego oraz słownikami specjalistycznymi, także w wersji on-line. 9. Korzystanie z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonywanie wyboru źródeł internetowych z uwzględnieniem kryterium poprawności rzeczowej; krytyczne ocenianie ich zawartości. 10. Realizowanie projektów edukacyjnych. 11. Wykorzystywanie formy projektu w prezentowaniu własnych zainteresowań i osiągnięć. 	<p>Osiągnięcie celów z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Korzystanie z literatury naukowej w celu pogłębiania swojej wiedzy przedmiotowej. 2. Włączanie się w życie kulturalne szkoły i środowiska. <p>Ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Kształtowanie samodzielnej postawy czytelniczej przejawiającej się umiejętnością kryterialnego wyboru lektury. 4. Zdobycie podstaw adiustacji tekstu.

3. Treści nauczania

Obejmują one zarówno materiał nauczania, jak i czynności ucznia, które ma on na tym materiale wykonywać. Opisują rozwój ucznia, zmianę, jaka powinna w nim zajść po zrealizowaniu programu nauczania. Mówiąc inaczej, na szczegółowe cele edukacyjne – rozumiane jako treści kształcenia – składają się zarówno wiadomości, jak i umiejętności ucznia związane z owymi wiadomościami.

W niniejszym programie – dla większej przejrzystości – całość treści kształcenia został zapisany w trzech odrębnych punktach opisujących:

- umiejętności ucznia rozumiane jako szczegółowe cele kształcenia (rozdział 2.2),
- treści kształcenia wskazujące materiał nauczania związany z wiedzą pojęciową,
- wykaz lektur czytanych w całości i fragmentach.

Taki sposób zapisu ma zwiększyć funkcjonalność programu. Po pierwsze, uzasadnia go specyfika języka polskiego jako przedmiotu szkolnego, który zakłada powtarzalność tych samych czynności odnoszących się do różnych tekstów – zarówno w zakresie ich odbioru jak i tworzenia. Na przykład, analogiczne czynności związane z analizą i interpretacją dzieł literackich powtarzają się przy zgłębianiu kolejnych lektur, funkcje środków literackich i właściwości stylu są określane przy czytaniu różnych utworów, badanie argumentacji i sposobu prowadzenia wywodu powraca przy różnych typach tekstach argumentacyjnych, a tworzenie wypowiedzi własnych i uczestniczenie w dialogu pojawia się na większości lekcji języka polskiego. Innymi słowy: podobne kategorie celów szczegółowych powracają przy podobnych typach tekstów będących przedmiotem pracy – oczywiście z zastrzeżeniem ich progresywności, o której była wcześniej mowa. Umiejętności ucznia sukcesywnie zwiększają się i doskonalą – ich przyrost uwarunkowany jest m.in. coraz większą dojrzałością młodego człowieka i rozwojem myślenia abstrakcyjnego. W programie, w pierwszej tabeli zostały zapisane umiejętności finalne, na koniec etapu edukacyjnego. W *Planie realizacji materiału nauczania*, będącym załącznikiem do programu „Przeszłość i dziś”, te same (lub podobne) umiejętności, a także pojęcia i terminy z zakresu kształcenia literacko-kulturowego i językowego powtarzają się kilkakrotnie – sygnując doskonalenie i pogłębianie umiejętności.

Z drugiej strony, wyodrębnienie oczekiwanych umiejętności ucznia, wiedzy pojęciowej i tekstów literackich ułatwi nauczycielowi w monitorowanie realizacji programu (np. sprawdzenie, które umiejętności były już ćwiczone i które terminy pojawiały się na lekcjach).

Dla ułatwienia – w tabeli zawierającej materiał nauczania przywołane zostały także terminy z podstawy programowej języka polskiego do szkoły podstawowej.

Obszar umiejętności		Treści nauczania (Materiał nauczania, wiedza pojęciowa)	
		Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
I. Kształcenie literackie i kulturowe	1. Czytanie utworów literackich	1. Podstawy periodyzacji literatury, okresy: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;	Materiał z zakresu podstawowego, a ponadto: 1. odczytywanie tekstu w warstwie semantycznej i semiotycznej; 2. tradycja literacka i kulturowa, wartości uniwersalne; 3. prądy literackie i artystyczne; 4. grupa literacka, pokolenie literackie, założenia programowe; 5. mitologizacja i demitologizacja w utworach literackich; 6. konwencje: fantastyczna, symboliczna, realistyczna, naturalistyczna, groteskowa, baśniowa, oniryczna, turpistyczna, nadrealistyczna;
		2. fantastyka, symbolizm, realizm; 3. gatunki epickie, liryczne, dramatyczne i synkretyczne, w tym: gatunki poznane w szkole podstawowej (baśń, legenda, bajka, hymn, przypowieść, mit, opowiadanie, nowela, dziennik, pamiętnik, powieść, komedia, fraszka, pieśń, tren, ballada, epepeja, tragedia) oraz epos, oda, tragedia antyczna, psalm, sonet, kronika, satyra, ballada, dramat romantyczny; odmiany powieści (np. obyczajowe, przygodowe, detektywistyczne, fantastycznonaukowe, <i>fantasy</i>) i dramatu;	

	<p>4. środki wyrazu artystycznego, w tym</p> <ul style="list-style-type: none"> – poznane w szkole podstawowej (epitet, porównanie, przenośnia, uosobienie, ożywienie, wyrazy dźwiękonaśladowcze, zdrobnienie, zgrubienie, apostrofa, pytanie retoryczne, powtórzenie) <p>oraz</p> <ul style="list-style-type: none"> – środki znaczeniowe: oksymoron, peryfraza, hiperbola; – leksykalne, w tym frazeologizmy; – składniowe: antyteza, paralelizm, wyliczenie; – wersyfikacyjne, w tym przerzutnia; <p>5. treści alegoryczne i symboliczne utworu literackiego;</p> <p>6. ironia i autoironia, komizm, tragizm, humor, patos, groteska;</p> <p>7. sposoby kreowania świata przedstawionego utworu (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej;</p> <p>8. motyw literacki i topos, motywy i toposy biblijne i antyczne;</p> <p>9. konteksty dzieł literackich, w tym: historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny.</p>	<p>7. przemiany konwencji i ich przenikanie się w utworach; synkretyzm (rodzajowy, gatunkowy);</p> <p>8. środki wyrazu artystycznego, w tym: elipsa, aliteracja, kontaminacja, synestezja, inwersja, gradacja;</p> <p>9. archetyp;</p> <p>10. parafraza, parodia, trawestacja;</p> <p>11. aluzja literacka;</p> <p>12. wartości poznawcze, etyczne, estetyczne w utworach literackich.</p>
<p>I. Kształcenie literackie i kulturowe</p>	<p>2. Odbiór tekstów kultury utworów literackich</p> <p>1. Teksty publicystyczne, popularnonaukowe, naukowe; przetwarzanie i hierarchizowanie informacji;</p> <p>2. struktura tekstu: sens, główna myśl, sposób prowadzenia wywodu, argumentacja;</p> <p>3. specyfika tekstów</p> <ul style="list-style-type: none"> – publicystycznych (artykuł, felieton, reportaż), – retorycznych (przemówienie), – popularnonaukowych i naukowych (rozprawa); – teksty prasowe (wiadomość i komentarz); – środki językowe i ich funkcje w ww tekstach; – informacje i przekazy jawne i ukryte; – odpowiedzi właściwe i unikowe; <p>4. pojęcia związane z dramatem: akt, scena, tekst główny, didaskalia, monolog, dialog;</p> <p>5. główne prądy filozoficzne i ich wpływ na kulturę epoki;</p> <p>6. pozaliterackie teksty kultury;</p> <p>7. dzieła kultury wysokiej, teksty kultury popularnej.</p>	<p>Materiał z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <p>1. esej: zawarte w nim sensory, sposób prowadzenia wywodu, charakterystyczne cechy stylu;</p> <p>2. wykorzystanie tekstów naukowych w interpretacji dzieł sztuki;</p> <p>3. nawiązania do tradycji biblijnej i antycznej w kulturze współczesnej;</p> <p>4. porównywanie tekstów kultury, z uwzględnieniem różnorodnych kontekstów;</p> <p>5. główne style w sztuce;</p> <p>6. poglądy filozoficzne zawarte w dziełach;</p> <p>7. synteza sztuk, jej cechy i ewolucja od romantyzmu do współczesności.</p>
<p>II. Kształcenie językowe</p>	<p>1. Gramatyka języka polskiego</p> <p>1. Poznane w szkole podstawowej pojęcia z zakresu</p> <ul style="list-style-type: none"> – fleksji: części mowy odmienne i nieodmienne (czasownik, rzeczownik, przymiotnik, przysłówki, liczebnik, zaimek, przyimek, spójnik, partykuła, wykrzyknik); – formy przypadków, liczby, osoby, czasu, trybu, rodzaju gramatycznego; strona czynna i bierna, bezosobowe formy czasownika, – fonetyki (samogłoski ustne i nosowe, twarde i miękkie, dźwięczne i bezdźwięczne; upodobnienia fonetyczne, – słowotwórstwa (wyraz podstawowy i pochodny, temat słowotwórczy i formant, rdzeń, wyraz złożony, wyrazy pokrewne), – frazeologii (związki frazeologiczne), – składni (budowa zdania pojedynczego i złożonego; wypowiedzenia oznajmujące, pytające, rozkazujące, funkcje składniowe – podmiot, orzeczenie, dopełnienie, przydawka, okolicznik; typy związków wyrazów w zdaniu; imiesłowowy równoważnik zdania, mowa zależna i niezależna); 	<p>Materiał z zakresu podstawowego.</p>

		<ol style="list-style-type: none"> 2. budowa składniowa zdań; różnicowanie składniowe zdań wielokrotnie złożonych; 3. argumentacyjny charakter konstrukcji składniowej (zdania); 4. szyk wyrazów w zdaniu. 	
II. Kształcenie językowe	2. Różnicowanie języka	<ol style="list-style-type: none"> 1. Styl i stylizacja; rodzaje stylizacji (archaizacja, dialektyzacja, kolokwializacja, stylizacja środowiskowa, biblijna itp.) 2. style funkcjonalne polszczyzny (znane ze szkoły podstawowej, np. styl potoczny, urzędowy, artystyczny, naukowy, publicystyczny); oficjalna i nieoficjalna odmiana polszczyzny; 3. moda językowa; 4. rodzaje zapożyczeń; 5. biblizmy, mitologizmy, sentencje, przysłowia, aforyzmy; 6. słownictwo wartościujące i neutralne, słownictwo o zabarwieniu emocjonalnym, słownictwo oficjalne i potoczne; 7. znane ze szkoły podstawowej: słownictwo dosłowne i przerośne, słownictwo ogólnonarodowe i o ograniczonym zasięgu (terminy naukowe, archaizmy, kolokwializmy); wyrazy rodzime i zapożyczone, skróty i skrótowce; wyrazy wieloznaczne; synonimy, antonimy, homonimy; nazwy osobowe i miejscowe; 8. dosłowne i przerośne znaczenie wyrazu; 9. znane ze szkoły podstawowej: treść i zakres znaczeniowy wyrazu; sposoby wzbogacania słownictwa. 	<p>Materiał z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. tabu językowe; 2. język jako nośnik i przekaźnik treści kulturowych; 3. styl indywidualny (dzieła literackiego, autora) oraz styl typowy (gatunku literackiego, prądu literackiego, epoki); 4. język jako narzędzie wartościowania.
II. Kształcenie językowe	3. Komunikacja językowa i kultura języka	<ol style="list-style-type: none"> 1. Znak językowy, język jako system znaków; typy znaków; 2. znane ze szkoły podstawowej: tekst jako komunikat; 2. akt komunikacji językowej oraz jego składowe (komunikat, nadawca, odbiorca, kod, kontekst, kontakt); sytuacja komunikacyjna; 3. funkcje tekstu (informatywna, poetycka, ekspresywna, impresywna – w tym perswazyjna); 4. znane ze szkoły podstawowej: niewerbalne środki komunikacji (gest, mimika, postawa ciała); 5. zjawiska powodujące niejednoznaczność wypowiedzi (homonimie, anakoluty, paradoksy); jasność i precyzja komunikatu; 6. błąd językowy, zamierzona innowacja językowa; 7. zasady etyki wypowiedzi; kryteria wartościowania wypowiedzi językowych; 8. manipulacja, dezinformacja, stereotyp językowy; 9. zasady etykiety językowej; 10. znane ze szkoły podstawowej: głoska, litera, sylaba, akcent, intonacja; 11. znane ze szkoły podstawowej: grzeczność językowa, norma językowa wzorcowa i użytkowa. 	<p>Materiał z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. intencja wypowiedzi – akt o dwóch znaczeniach: dosłownym i implikowanym (presupozycja); 2. funkcje tekstu (fatyczna, magiczna); 3. funkcje języka: poznawcza, komunikacyjna, społeczna; 4. językowy obraz świata.

II. Kształcenie językowe	v 4. Ortografia i interpunkcja	<p>1. Zasady pisowni polskiej, w tym:</p> <ul style="list-style-type: none"> – pisownia wielką i małą literą, – pisownia łączna i rozłączna partykuły <i>nie</i> oraz partykuły <i>-bym, -byś, -by</i> z różnymi częściami mowy; – pisownia zakończeń <i>-ji, -ii, -i</i>; – zapis przedrostków <i>roz-, bez-, wes-, wz-, ws-</i>; – pisowni przyimków złożonych; – pisownia nosówek (a, ę) oraz połączeń <i>om, on, em, en</i>; – pisownia skrótów i skrótowców. <p>2. wymiana głosek w wyrazach pokrewnych;</p> <p>3. znaki interpunkcyjne (kropka, przecinek, znak zapytania, wykrzyknik, cudzysłów, dwukropek, średnik, nawias).</p>	Materiał z zakresu podstawowego.
III. Tworzenie wypowiedzi	1. Elementy retoryki	<p>1. Teza, hipoteza, argument, argumentacja; argument a przykład, wnioskowanie; wywód argumentacyjny;</p> <p>2. cele perswazyjne wypowiedzi (literackiej i nieliterackiej); środki perswazji;</p> <p>3. środki retoryczne (np. pytania retoryczne, wyczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, apostrofy, przerzutnie, inwersje);</p> <p>4. typy argumentów, argumenty pozamerytoryczne;</p> <p>5. logika i konsekwencja toku rozumowania;</p> <p>6. kompozycja tekstów retorycznych, akapit; zasada kompozycyjna tekstu retorycznego (teza, argumenty, apel, pointa);</p> <p>7. dyskusja a spór i kłótnia;</p> <p>8. erystyka;</p> <p>9. pragmatyczny i etyczny wymiar reklamy;</p> <p>10. manipulacja językowa, perswazja, etyka wypowiedzi;</p> <p>11. nowomowa.</p>	<p>Materiał z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <p>1. typy dowodzenia (indukcyjne, dedukcyjne);</p> <p>2. wywód o charakterze demagogicznym, metoda pytań podchwytliwych i sugerujących;</p> <p>3. rubaszność, sarkazm;</p> <p>4. cele stosowania ironii w tekstach (np. satyryczny, parodystyczny, drwina, sarkazm).</p>
III. Tworzenie wypowiedzi	2. Mówienie i pisanie	<p>1. Formy wypowiedzi: dialog, opowiadanie twórcze i odtwórcze, opis, list, sprawozdanie (z filmu, spektaklu, wydarzenia), dedykacja, zaproszenie, podziękowanie, ogłoszenie, życzenia, opis przeżyć wewnętrznych, charakterystyka, tekst o charakterze argumentacyjnym; recenzja, rozprawka, życiorys, CV, list motywacyjny, przemówienie, wywiad; referat, definicja, notatka syntetyzująca; mowa (wygłaszana);</p> <p>2. agresja językowa;</p> <p>3. streszczenie, parafraza;</p> <p>4. plan kompozycyjny i dekompozycyjny; tekst argumentacyjny, logiczny wywód, formułowanie sądów, uzasadnianie;</p> <p>5. interpretacja tekstu literackiego.</p>	<p>Materiał z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <p>1. formy wypowiedzi: esej, interpretacja porównawcza, reportaż, felieton.</p>
IV. Samokształcenie		<p>1. Literatura naukowa i popularnonaukowa;</p> <p>2. bibliografia, przypis bibliograficzny;</p> <p>3. (multimedialne) źródła informacji;</p> <p>4. krytyczna selekcja źródeł wiedzy; kryterium poprawności rzeczowej;</p> <p>5. cytaty;</p> <p>6. słowniki ogólne języka polskiego, słowniki specjalistyczne (etymologiczny, frazeologiczny, skrótów, gwar);;</p> <p>9. zasoby multimedialne (biblioteki, słowniki on-line, e-booki, autorskie strony internetowe);</p> <p>10. projekt edukacyjny.</p>	<p>Materiał z zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <p>1. literatura naukowa - pogłębianie wiedzy przedmiotowej;</p> <p>2. życie kulturalne szkoły i środowiska.</p> <p>-</p>

Hasłowy charakter tak zapisanego materiału ma na celu pokazać całościowy kształt informacji rzeczowej, do której opamiętania jest uczeń zobligowany. Na oznacza to, że treści nauczania prowadzą się do poznania i zapamiętania wypisanych w powyższej tabeli terminów i pojęć. Wielu z nich uczeń nie musi umieć definiować, zaś w przypadku innych (większości) samo zapamiętanie nie jest wystarczające do stwierdzenia, iż cele kształcenia zostały osiągnięte. Nie chodzi o znajomość pojęć, lecz o funkcjonalne ich stosowanie – wiedza ma charakter pomocniczy, narzędziowy; np. pojęcia z zakresu analizy i interpretacji dzieła literackiego – mają stanowić płaszczyznę rozmowy o utworze i pogłębić jego odczytanie. Powyższe terminy i pojęcia trzeba czytać łącznie z celami szczegółowymi i zapisanymi tam umiejętnościami.

Zgodnie z podstawą programową języka polskiego w liceum ogólnokształcącym i technikum obowiązuje chronologiczny układ treści, tak by uczeń poznawał utwory w porządku ich powstawania, we właściwych kontekstach i dzięki temu zdobywał świadomość procesu historycznoliterackiego, a wychodząc z perspektywy współczesnej, uczył się rozumieć zjawiska literackie i porównywać je w czasie.

Zasadą uporządkowania materiału pozostaje więc chronologia, a punktem wyjścia do rozwijania świadomości historycznoliterackiej jest poznanie i pogłębione zrozumienie korzeni kultury greckiej, rzymskiej i świata Biblii – jako fundamentu kultury europejskiej. Na tym fundamencie uczeń buduje rozumienie istoty zmian cywilizacyjnych i kulturowych, a także zjawisk historycznoliterackich i różnorodnych kontekstów potrzebnych do interpretacji dzieła, uwewnętrznia pojęcia tradycji i dziedzictwa kulturowego, kształtuje poczucie tożsamości w perspektywie współczesnej i historycznej.

Powiązanie przeszłości z teraźniejszością sygnowane jest tytułem programu „Przeszłość i dziś” (i serii związanych z nim podręczników), a przyjęcie współczesnej perspektywy jako punktu wyjścia do poznawania tradycji stano w jedną z głównych zasad wpisanej w ów program filozofii uczenia. Czytanie uporządkowanych chronologicznie utworów literatury dawnej – odbywa się w ciągłym dialogu z tradycją (co sygnalizuje nagłówek stałego modułu podręczników – „Dialogi z tradycją”).

Lista lektur, które przeczyta uczeń realizujący program „Przeszłość i dziś”, wynika bezpośrednio z podstawy programowej i w ujęciu chronologicznym przedstawia się następująco:

Podstawa programowa		Program i podręcznik „Przeszłość i dziś”	
Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony	Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
KLASA 1			
1. Lektura obowiązkowa – utwory poznawane w całości lub fragmentach			
<ul style="list-style-type: none"> – Jan Parandowski, <i>Mitologia</i>, część I <i>Grecja</i>; – Homer, <i>Iliada</i> (fragmenty); – Sofokles, <i>Antygona</i>; – Horacy – wybrane utwory; – Biblia, w tym fragmenty: <i>Księgi Rodzaju</i>, <i>Księgi Hioba</i>, <i>Księgi Koheleta</i>, <i>Księgi Psalmów</i>, <i>Apokalipsy św. Jana</i>; 	Utwory określone dla zakresu podstawowego, a ponadto: <ul style="list-style-type: none"> – Homer, <i>Odyseja</i> (fragmenty); 	<ul style="list-style-type: none"> – Homer, <i>Iliada</i> (fragmenty); – Jan Parandowski, <i>Mitologia</i>, część I <i>Grecja</i>; – Sofokles, <i>Antygona</i>; – Horacy <i>Do Leukonoe</i>, <i>Do Deliusza</i>, <i>Wybudowałem pomnik</i>; – Biblia, w tym fragmenty: <i>Księgi Rodzaju</i>, <i>Księgi Hioba</i>, <i>Księgi Koheleta</i>, <i>Księgi Psalmów</i>, <i>Pieśni nad pieśniami</i> (fragment), <i>Apokalipsy św. Jana</i>; – wybrane przypowieści Nowego Testamentu 	<ul style="list-style-type: none"> – Homer, <i>Odyseja</i> (fragmenty); – Jan Parandowski, <i>Mitologia</i>, część II <i>Rzym</i> (fragmenty);
<ul style="list-style-type: none"> – <i>Bogurodzica</i>; – wybrane utwory polskiego średniowiecza, w tym: <i>Lament świętokrzyski</i> (fragmenty); 	<ul style="list-style-type: none"> – Dante Alighieri, <i>Boska komedia</i> (fragmenty); 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Bogurodzica</i>; – <i>Lament świętokrzyski [Posłuchajcie bracia miła]</i> (fragmenty); – <i>Legenda o świętym Aleksym</i> (fragmenty); 	<ul style="list-style-type: none"> – Dante Alighieri, <i>Boska komedia</i> (fragmenty)

<ul style="list-style-type: none"> – <i>Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią</i> (fragmenty); – <i>Pieśń o Rolandzie</i> (fragmenty); 		<ul style="list-style-type: none"> – Gall Anonim, <i>Kronika polska</i> (fragmenty) – <i>Pieśń o Rolandzie</i> (fragmenty); – <i>Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią</i> (fragmenty); 	
<ul style="list-style-type: none"> – Jan Kochanowski, wybrane pieśni, w tym: <i>Pieśń IX</i> ks. I, <i>Pieśń V</i> ks. II; <i>Tren IX, X, XI</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> – Jan Kochanowski, <i>Treny</i> (jako cykl poetycki); 	<ul style="list-style-type: none"> – Jan Kochanowski – <i>Pieśni</i>: XIX ks. II [<i>Jest kto, co by wzgardziwszy te doczesne rzeczy</i>]; XXIV ks. II [<i>Niezwykłym i nie leda piórem opatrzone</i>]; <i>Hymn</i> [<i>Czego chcesz od nas Panie</i>]; II ks. I [<i>Serce roście patrząc na te czasy!</i>]; – Jan Kochanowski, <i>Pieśń świętojańska o Sobótce</i> (fragment); V ks. II [<i>Wieczna sromota i nienagrodzona</i>]; XII ks. II [<i>Nie masz i po raz drugi nie masz wątpliwości</i>]; IX ks. I [<i>Chcemy sobie być radzi</i>]; IX ks. II [<i>Nie porzucaj nadzieje</i>]; – <i>Psalmy</i>: 8, 47, 13 – <i>Treny</i>: <i>Tren VII i VIII</i> (przypomnienie ze szkoły podstawowej); <i>Tren IX, Tren X, Tren XI</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> – Jan Kochanowski, <i>Treny</i> (jako cykl poetycki); – <i>Tren XIX albo Sen</i>;
<ul style="list-style-type: none"> – wybrane wiersze poetów epoki baroku; – William Szekspir, <i>Makbet</i>; – Moliere, <i>Skąpiec</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> – William Szekspir, <i>Hamlet</i>, 	<ul style="list-style-type: none"> – Mikołaj Sęp-Szarzyński <i>Sonet I. O krótkości i niepewności na świecie żywota człowieka</i>, <i>Sonet II. Na one słowa Jobowe „Homo natus de muliere, brevi vivens tempore etc.”</i>, <i>Sonet IV. O wojnie naszej, którą wiemy z szatanem, światem i ciałem</i>, <i>Sonet V. O nietrwałej miłości rzeczy świata tego</i> – Daniel Naborowski <i>Krótkość żywota, Na oczy królowy angielskiej</i> – Jan Andrzej Morsztyn <i>O swej pannie, Do trupa</i>; – William Szekspir <i>Makbet</i>; – Moliere, <i>Skąpiec</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> – William Szekspir, <i>Hamlet</i>;
<ul style="list-style-type: none"> – Ignacy Krasicki, <i>Hymn do miłości ojczyzny</i>, wybrana satyra; 		<ul style="list-style-type: none"> Ignacy Krasicki: – <i>Hymn do miłości ojczyzny</i>, – <i>Pijaństwo</i>; – <i>Do króla</i>; – wybrane bajki (poznane w szkole podstawowej) – Józef Wybicki, <i>Pieśń legionów polskich we Włoszech</i> (przypomnienie ze szkoły podstawowej) 	

<p align="center">2. Lektura uzupełniająca.</p> <p align="center">[W każdej klasie co najmniej jedna pozycja książkowa w całości lub we fragmentach z listy przykładowych lektur uzupełniających lub spoza tej listy, wybrana przez nauczyciela lub zaproponowana przez uczniów]</p>		
Podstawa programowa	Program i podręcznik <i>Przeszłość i dziś</i> (propozycje do wyboru)	
Przykładowe lektury uzupełniające	Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
<ul style="list-style-type: none"> – Sofokles, <i>Król Edyp</i>; – Arystoteles, <i>Poetyka, Retoryka</i> (fragmenty); – Platon, <i>Państwo</i> (fragmenty); – <i>Dzieje Tristana i Izoldy</i> (fragmenty); – Giovanni Boccaccio, <i>Sokół</i>; – Erazm z Rotterdamu, <i>Pochwała głupoty</i> (fragmenty); – Tomasz Morus, <i>Utopia</i> (fragmenty); – Mikołaj Rej, <i>Żywot człowieka poczciwego</i>, (fragmenty); – Jan Kochanowski, <i>Odprawa posłów greckich</i>; – Andrzej Frycz Modrzewski, <i>O poprawie Rzeczypospolitej</i> (fragmenty); – Miguel de Cervantes y Saavedra, <i>Przemysłny szlachcic Don Kichote z Manczy</i> (fragmenty); – Pedro Calderon de la Barca, <i>Życie jest snem</i> (fragmenty); – Piotr Skarga, wybrane kazanie; – Wespazjan Kochowski, <i>Psalmodia polska (wybór psalmów)</i>; – Wacław Potocki, <i>Transakcja wojny chocimskiej</i> (fragmenty z cz. I); – William Szekspir, <i>Romeo i Julia</i>; – Wolter, <i>Kandyd, czyli optymizm</i> (fragmenty); – Ignacy Krasicki, <i>Monachomachia</i> (fragmenty); – Jędrzej Kitowicz, <i>Opis obyczajów za czasów panowania Augusta III</i> (fragmenty); – Julian Ursyn Niemcewicz, <i>Powrót posła</i>; – Stanisław Staszic, <i>Przestrogi dla Polski</i> (fragmenty); 	<ul style="list-style-type: none"> – Karl Kerényi, <i>Mitologia Greków</i> (fragmenty); – Jan Parandowski, <i>Mitologia, część II Rzym</i>; – <i>Dzieje Tristana i Izoldy</i> (fragmenty); – <i>Kwiatki świętego Franciszka z Asyżu</i> (fragmenty); – Giovanni Boccaccio, <i>Sokół</i>; – Francesco Petrarca, wybrane sonety – Jan Kochanowski, <i>Pieśń świętojańska o Sobótce</i> (fragment); – Jan Kochanowski, <i>Odprawa posłów greckich</i>; – Piotr Skarga, <i>Kazania sejmowe</i> (fragmenty); – William Szekspir, <i>Romeo i Julia</i>; – Jan Chryzostom Pasek, <i>Pamiętniki</i> (fragmenty); – Wolter, <i>Kandyd, czyli optymizm</i> (fragmenty); – Adam Naruszewicz, <i>Balon</i>; – Franciszek Karpiński: <i>Do Justyny. Tęskność na wiosnę, Przypomnienie dawnej miłości, Laura i Filon</i> (fragmenty), <i>Pieśń o narodzeniu Pańskim</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> – Arystoteles, <i>Poetyka, Retoryka</i> (fragmenty); – Platon, <i>Państwo</i> (fragmenty); – Arystofanes, <i>Chmury</i> – Święty Augustyn <i>Wyznania</i> (fragmenty) – Św. Tomasz z Akwinu, <i>Suma teologiczna</i> (fragmenty) – François Villon, <i>Wielki testament</i> (fragmenty); – François Rabelais, <i>Gargantua i Pantagruel</i> (fragmenty); – Piotr Skarga, <i>Żywoty świętych</i> (fragmenty); – Miguel de Cervantes y Saavedra, <i>Przemysłny szlachcic Don Kichote z Manczy</i> (fragmenty); – Pedro Calderon de la Barca, <i>Życie jest snem</i> (fragmenty);
<p align="center">3. Dialogi tradycją.</p> <p align="center">Propozycje utworów do wyboru przez nauczyciela i uczniów</p>		
<ul style="list-style-type: none"> – wybrane wiersze Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, Czesława Miłosza, Haliny Poświatowskiej, Zbigniewa Herberta, Tadeusza Różewicza, Juliana Tuwima 		<ul style="list-style-type: none"> – Zbigniew Herbert, <i>Historia Minotaura; Książka; Tren Fortynbrasa</i>; – Ernest Bryll, <i>Rekonstrukcja chóru Sofoklesowego; Portret sarmacki</i>; – Stanisław Grochowiak, <i>Do Licy; Lekcja anatomii (Rembrandta)</i>; – Czesław Miłosz, <i>Piosenka o końcu świata; Piosenka pasterska</i>; – Krzysztof Kamil Baczyński, <i>Modlitwa do Bogarodzicy</i>; – Anna Kamieńska, <i>Powrót Hioba</i>; – Halina Poświatowska, *** [tutaj leży Izold jasnowłosa]; – Tadeusz Różewicz, <i>Grób Dantego w Rawennie</i>; – Julian Tuwim, <i>Rzecz Czarnoleska</i>; – Jarosław Iwaszkiewicz, *** (Pogoda lasu niechaj będzie z tobą); – Władysław Broniewski, <i>Firanka</i>; – Mieczysław Jastrun, <i>Pijaństwo</i> (fragmenty)

1. Lektura obowiązkowa –
utwory poznawane w całości lub fragmentach

<ul style="list-style-type: none"> – Adam Mickiewicz, wybrane ballady, w tym <i>Romantyczność</i>; – Adam Mickiewicz, <i>Oda do młodości</i>; – Adam Mickiewicz, wybrane sonety z cyklu <i>Sonety krymskie</i> oraz inne wiersze; – Adam Mickiewicz, <i>Dziady</i> cz. III; – Juliusz Słowacki, wybrane wiersze, w tym <i>Testament mój</i>; – Cyprian Kamil Norwid, wybrane wiersze 	<p>Utwory określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Juliusz Słowacki, <i>Kordian</i>; – wybrane utwory poetyckie z romantycznej literatury europejskiej; – Cyprian Kamil Norwid, <i>Fortepian Szopena</i>; 	<p>Adam Mickiewicz:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>Oda do młodości</i>; – <i>Romantyczność</i>; ballady poznane w szkole podstawowej, np. <i>Świtez, Świtezianka, Lilie</i>; – <i>Dziady</i> cz. II - przypomnienie ze szkoły podstawowej – <i>Rozmowa</i>, – <i>Dobranoc</i>, – z <i>Sonetów krymskich: Stepy akermańskie, Droga nad przepaścią w Czufut-Kale, Burza</i>, – <i>Nad wodą wielką i czystą</i>; – III część <i>Dziadów</i>; – <i>Reduta Ordona</i> (przypomnienie ze szkoły podstawowej); – <i>Pan Tadeusz</i> (przypomnienie ze szkoły podstawowej); <p>Juliusz Słowacki: <i>Hymn</i>;</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>Grób Agamemnona</i> (fragmenty); – ***(<i>Szli krzycząc: „Polska, Polska!...”</i>), – <i>Testament mój</i> – <i>Balladyna</i> (przypomnienie ze szkoły podstawowej) <p>Cyprian Kamil Norwid:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>Marionetki</i>, – <i>Bema pamięci żałobny rapsod</i>, 	<ul style="list-style-type: none"> – Johann Wolfgang Goethe, <i>Król olch</i>; – Friedrich Schiller, <i>Do Radości</i>; – William Wordsworth, <i>Preludium</i>; – Samuel Coleridge, <i>Pieśń o starym żeglarzu</i> – Juliusz Słowacki, <i>Kordian</i>; – Cyprian Kamil Norwid: <i>Fortepian Szopena</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Bolesław Prus, <i>Lalka</i>, – Fiodor Dostojewski, <i>Zbrodnia i kara</i>; – Henryk Sienkiewicz, <i>Potop</i> (fragmenty); – Maria Konopnicka, <i>Rota</i> (utwór poznany w szkole podstawowej) 	<p>Utwory określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ul style="list-style-type: none"> – realistyczna lub naturalistyczna powieść europejska (Honoré de Balzac, <i>Ojciec Goriot</i> lub Charles Dickens, <i>Klub Pickwicka</i>, lub Mikołaj Gogol, <i>Martwe dusze</i>, lub Gustaw Flaubert, <i>Pani Bovary</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> – Bolesław Prus <i>Lalka</i>, – Henryk Sienkiewicz, <i>Potop</i> (fragmenty); – Fiodor Dostojewski <i>Zbrodnia i kara</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> – Flaubert <i>Pani Bovary</i>;

2. Lektura uzupełniająca.		
[W każdej klasie co najmniej jedna pozycja książkowa w całości lub we fragmentach z listy przykładowych lektur uzupełniających lub spoza tej listy, wybrana przez nauczyciela lub zaproponowana przez uczniów]		
Podstawa programowa	Program i podręcznik <i>Przeszłość i dziś</i> (propozycje do wyboru)	
Przykładowe lektury uzupełniające	Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
<ul style="list-style-type: none"> – Juliusz Słowacki, <i>Beniowski</i> (fragmenty); <i>Listy do Matki</i> (fragmenty); – Zygmunt Krasiński, <i>Nie-Boska komedia</i>; – Aleksander Fredro, <i>Śluby panieńskie</i>; – Johann Wolfgang Goethe, <i>Cierpienia młodego Wertera</i> (fragmenty), <i>Faust</i> (fragmenty); – George Byron, <i>Giaur</i> (fragmenty); – Adam Mickiewicz, <i>Dziady</i> cz. IV; – wybrane utwory epickie okresu romantyzmu: Józef Ignacy Kraszewski, <i>Stara baśń</i>, Victor Hugo, <i>Nędznicy</i>, Edgar Allan Poe, wybrane opowiadanie, Henryk Rzewuski, <i>Pamiętki Soplicy</i> (fragmenty) – Eliza Orzeszkowa, <i>Nad Niemnem</i>; <i>Gloria victis</i> – Henryk Sienkiewicz, <i>Listy z podróży do Ameryki</i> (fragmenty) 	<ul style="list-style-type: none"> – Johann Wolfgang Goethe <i>Faust</i> (fragmenty); – George Byron, <i>Giaur</i> (fragmenty); – Johann Wolfgang Goethe, <i>Cierpienia młodego Wertera</i> (fragmenty); – Adam Mickiewicz, <i>Dziady</i> cz. IV; – Juliusz Słowacki, <i>Beniowski</i> (fragm.); – Adam Mickiewicz, <i>Konrad Wallenrod</i>; – Zygmunt Krasiński, <i>Nie-Boska komedia</i>; – Adam Asnyk, wybrane wiersze (<i>Daremne żale</i>, sonety z cyklu <i>Nad głębiami</i>); – Maria Konopnicka, <i>Mendel Gdański</i>, wybór wierszy, np. <i>Giotto</i>, *** [A kto ciebie będzie złotem...], <i>Rota</i> (przypomnienie ze szkoły podstawowej) – Eliza Orzeszkowa, <i>Nad Niemnem</i>; <i>Gloria victis</i>; <i>Kilka słów o kobietach</i> (fragment); – Bolesław Prus, <i>Z legend dawnego Egiptu</i> – Henryk Sienkiewicz, <i>O powieści historycznej</i> (fragmenty) 	<ul style="list-style-type: none"> – Edgar Allan Poe, <i>Portret owalny</i>; – Cyprian Kamil Norwid, <i>Czarne kwiaty</i> (fragment); – Juliusz Słowacki, <i>List do matki</i> (fragment); – Juliusz Słowacki, <i>Lilla Weneda</i> (fragmenty)
3. Dialogi tradycją.		
Propozycje utworów do wyboru przez nauczyciela i uczniów		
<ul style="list-style-type: none"> – Wybrane wiersze Mirona Białoszewskiego, Tadeusza Różewicza, Wisławy Szymborskiej; – Olga Tokarczuk, <i>Prawiek i inne czasy</i>, <i>Bieguni</i>, <i>Opowiadania bizarne</i> 		<ul style="list-style-type: none"> – Wisława Szymborska, <i>Prospekt</i>; – Miłosz Biedrzycki, ***[<i>Dobry wieczór, nazywam się Mickiewicz...</i>] – Miron Białoszewski, <i>O tym Mickiewiczu, jak go mówię</i> (fragmenty) – Sławomir Mrożek, <i>Z cyklu „Ja”</i>; – Jacek Kaczmarski, <i>Mury</i>; „<i>Lalka</i>” czyli polski pozytywizm – Anna Kamieńska, <i>Powrót Hioba</i>; – Tadeusz Różewicz, <i>Kartoteka rozrzucona</i> (fragmenty); – Andrzej Bursa, <i>Poeta</i>; – Jakub Karpiński, <i>Marzec</i> – Olga Tokarczuk, <i>Lalka i perła</i> (fragment) – Jacek Dehnel, <i>Balzakiana</i> (fragment)

1. Lektura obowiązkowa –
utwory poznawane w całości lub fragmentach

<ul style="list-style-type: none"> – Stanisław Wyspiański, <i>Wesele</i>; – Władysław Stanisław Reymont, <i>Chłopi</i> (fragmenty); – wybrane wiersze następujących poetów: Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Leopold Staff; 	<p>Utwory określone dla zakresu podstawowego.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Kazimierz Przerwa-Tetmajer <i>Koniec wieku XIX, Lubie, kiedy kobieta... , Anioł Pański, Hymn do Nirwany, Evviva l'arte, Melodia mgieł nocnych (Nad Czarnym Stawem Gąsienicowym)</i>; – Leopold Staff <i>Deszcz jesienny, Kowal, Przedśpiew, Wysokie drzewa</i>; – Stefan Żeromski, <i>Szyfrowe prace</i> (fragmenty; przypomnienie ze szkoły podstawowej); Władysław Stanisław Reymont <i>Chłopi</i> (fragmenty); – Stanisław Wyspiański <i>Wesele</i>; 	
<ul style="list-style-type: none"> – Stefan Żeromski, <i>Przedwiośnie</i>; – Witold Gombrowicz, <i>Ferdydurke</i> (fragmenty); – wybrane wiersze Józefa Czechowicza, Bolesława Leśmiana, Czesława Miłosza, Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Leopolda Staffa, Juliana Tuwima; 	<p>Utwory określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Michaił Bułhakow, <i>Mistrz i Małgorzata</i>; – Stanisław Ignacy Witkiewicz, <i>Szewcy</i>; – Franz Kafka, <i>Proces</i> (fragmenty); – Bruno Schulz, wybrane opowiadania z tomu <i>Sklepy cynamonowe</i>; – wybrane wiersze następujących poetów: Julian Przyboś 	<ul style="list-style-type: none"> – Julian Tuwim <i>Chrystus miasta, Do krytyków, Sitowie, Zmęczenie</i>; – Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, <i>Kurze łapki, Stara kobieta, Płyty Carusa</i> (fragmenty cyklu); – Leopold Staff, <i>Wysokie drzewa, Bonaccia, Harmonia</i>; – Stefan Żeromski, <i>Przedwiośnie</i>; – Bolesław Leśmian <i>Topielec, Dusiołek, Szewczyk, Poeta, Dziewczyzna</i>; – Witold Gombrowicz, <i>Ferdydurke</i> (fragmenty); – Józef Czechowicz, przez kresy, <i>żał</i>, – Czesław Miłosz, <i>O książce</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> – Julian Przyboś, <i>a kołach, Wieczór</i>; – Bruno Schulz <i>Sierpień</i>; – Franz Kafka, <i>Proces</i> (fragmenty); – Stanisław Ignacy Witkiewicz, <i>Szewcy</i>; – Michaił Bułhakow, <i>Mistrz i Małgorzata</i>;
<ul style="list-style-type: none"> – Tadeusz Borowski, <i>Proszę państwa do gazu</i> – Gustaw Herling-Grudziński, <i>Inny świat</i> (fragmenty); – Hanna Krall, <i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>; – George Orwell, <i>Rok 1984</i>; – wybrane wiersze Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, Tadeusza Różewicza; 	<p>Utwory określone dla zakresu podstawowego.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Krzysztof Kamil Baczyński <i>Pokolenie, Elegia o... [chłopcu polskim], Z lasu, Wyroki, *** [Niebo złote ci otworzę]</i> – Tadeusz Borowski <i>Proszę państwa do gazu</i>; – Gustaw Herling-Grudziński, <i>Inny świat</i> (fragmenty); – Hanna Krall, <i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>; – Tadeusz Różewicz, <i>Ocalony, Termopile polskie, Lament</i>; 	

2. Lektura uzupełniająca.

[W każdej klasie co najmniej jedna pozycja książkowa w całości lub we fragmentach z listy przykładowych lektur uzupełniających lub spoza tej listy, wybrana przez nauczyciela lub zaproponowana przez uczniów]

Podstawa programowa		Program i podręcznik <i>Przeszłość i dziś</i> (propozycje do wyboru)	
Przykładowe lektury uzupełniające		Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
<ul style="list-style-type: none"> – Stefan Żeromski, <i>Echa leśne, Ludzie bezdomni</i>; – Gabriela Zapolska, <i>Moralność pani Dulskiej</i>; – Aldous Huxley, <i>Nowy wspaniały świat</i>; – Zofia Nałkowska, <i>Granica</i>; – Joseph Conrad, <i>Lord Jim</i>; – Zofia Kossak-Szczucka, <i>Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917–1919</i>; – Florian Czarnyszewicz, <i>Nadberezyńcy</i>; – Witold Pilecki, <i>Raport Witolda</i>; – Zofia Nałkowska, <i>Przy torze kolejowym</i> (z tomu <i>Medaliony</i>); – Kazimierz Moczarski, <i>Rozmowy z katem</i> (fragmenty); – Józef Czapski, <i>Na nieludzkiej ziemi</i> (fragmenty); – Leopold Tyrmand, <i>Dziennik 1954</i> (fragmenty); – Jarosław Iwaszkiewicz, wybrane opowiadanie 		<ul style="list-style-type: none"> – Jan Kasprowicz, wybrane wiersze, np. <i>Krzak dzikiej róży w Ciemnych Smreczynach, Dies irae, *** [Rozmłowała się ma dusza], *** [Witajcie, kochane góry]</i>; – Charles Baudelaire, <i>Padlina</i>; – Stefan Żeromski, <i>Rozdziobią nas kruki, wrony...; Echa leśne</i>; – Joseph Conrad, <i>Lord Jim</i>; – Zofia Nałkowska, <i>Granica</i>; – Jan Lechoń, <i>Herostrates</i>; – Bruno Jasieński, <i>But w butonierce</i>; – Jarosław Iwaszkiewicz, <i>Lipiec, Źródło Aretuzy; Panny z Wilka</i> (fragmenty); – Konstanty Ildefons Gałczyński, <i>Koniec świata. Wizje świętego Ildefonsa, czyli Satyra na wszechświat</i>; – Tadeusz Gajcy, <i>Przesłanie</i>; – Kazimiera Iłłakowiczówna, <i>O Boże...</i>; – Tadeusz Borowski <i>Ludzie, którzy szli</i>; – Anna Świrszczyńska, <i>Budując barykadę, Jej śmierć ma szesnaście lat, Strzelać w oczy człowieka</i>; – Andrzej Bobkowski, <i>Szkice piórkiem</i> (fragment); – Leopold Tyrmand, <i>Dziennik 1954</i> (fragmenty); – Czesław Miłosz, <i>Zniewolony umysł</i> (fragmenty); 	<ul style="list-style-type: none"> – Paul Verlaine, <i>Sztuka poetycka</i>; – A. Rimbaud, <i>Statek pijany</i>; – K. Zawistowska, <i>[Moja dusza...]</i> – Stefan Żeromski, <i>Echa leśne</i> (fragmenty); – Artur Rimbaud, <i>Statek pijany</i>; – Gabriela Zapolska, <i>Moralność pani Dulskiej</i>; – Stanisław Wyspiański, <i>Noc Listopadowa</i> (fragmenty); – Tadeusz Peiper, <i>Miasto. Masa. Maszyna</i> (fragmenty); – Maria Kuncewiczowa, <i>Cudzoziemka</i>; – Bruno Schulz, <i>Wiosna</i> (fragmenty); – Władysław Broniewski <i>Ballady i romanse</i>
<h3>3. Dialogi tradycją.</h3> <p>Propozycje utworów do wyboru przez nauczyciela i uczniów</p>			
<ul style="list-style-type: none"> – Wybrane wiersze Czesława Miłosza; – Wiesław Myśliwski, <i>Widnokrąg, Traktat o łuskaniu fasoli</i> 		<ul style="list-style-type: none"> – Andrzej Bursa, <i>Ja chciałbym być poetą</i>; – Jonasz Kofta, <i>Rimbaud, Aniele Stróżu mój</i>; – Czesław Miłosz, <i>Traktat poetycki</i> (fragment); – Wiesław Myśliwski, <i>Kamień na kamieniu</i> (fragment) – Piotr Korczyński, <i>Śladami Szeli, czyli Diabły polskie</i> (fragment) 	

1. Lektura obowiązkowa –
utwory poznawane w całości lub fragmentach

<ul style="list-style-type: none"> – Albert Camus, <i>Dżuma</i>; – Sławomir Mrożek, <i>Tango</i>; – Marek Nowakowski, <i>Góra „Edek”</i> (z tomu <i>Prawo prerii</i>); – Andrzej Stasiuk, <i>Miejsce</i> (z tomu <i>Opowieści galicyjskie</i>); – Olga Tokarczuk, <i>Profesor Andrews w Warszawie</i> (z tomu <i>Gra na wielu bębenkach</i>); – Ryszard Kapuściński, <i>Podróż z Herodotem</i> (fragmenty); – wybrane wiersze Mirona Białoszewskiego, Zbigniewa Herberta, Czesława Miłosza, Haliny Poświatowskiej, Tadeusza Różewicza, Leopolda Staffa, Wisławy Szymborskiej; 	<p>Utwory określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Tadeusz Konwicki, <i>Mała apokalipsa</i>; – Janusz Głowacki, <i>Antygona w Nowym Jorku</i>; – Sławomir Mrożek, wybrane opowiadanie; – wybrany esej Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Zbigniewa Herberta, – wybrane wiersze: Stanisława Barańczaka, Czesława Miłosza, <i>Traktat moralny</i> (fragmenty); 	<ul style="list-style-type: none"> – Albert Camus, <i>Dżuma</i>; – Tadeusz Różewicz <i>W środku życia, Drewno, Spadanie, czyli o elementach werkalnych i horyzontalnych w życiu człowieka współczesnego</i> (fragmenty); – Wisława Szymborska <i>Obmyślam świat, *** Nicóż przenicowała się także dla mnie, Utopia</i>; – Halina Poświatowska, *** <i>[tutaj leży Izold jasnowłosa]</i> (przypomnienie z klasy pierwszej) i inne wiersze; – Sławomir Mrożek, <i>Tango</i>; – Miron Białoszewski <i>Szare eminencje zachwyty, Sprawdzanie sobą, Obierzyny (2), wywód jestem’u, namuzowywanie, Ja stróż latarnik nadaję z mrówkowca, [ŚMIERĆ tak uzwyczajnia]</i>; – Leopold Staff, <i>Problemy, Wiosna</i>; – Czesław Miłosz <i>Campo di fiori, Świat</i> (poema naiwne) (fragmenty), <i>St. Ign. Witkiewicz; Przedmieście; Który skrzywdziłeś, Zakłęcie, Traktat moralny</i> (fragmenty); – Zbigniew Herbert <i>Tamaryszek, Apollo i Marsjasz, Powrót prokonsula, Przesłanie Pana Cogito, Potęga smaku</i>; wiersze z tomu <i>Raport z obłąkanego miasta</i>; – Olga Tokarczuk, <i>Profesor Andrews w Warszawie</i> (z tomu <i>Gra na wielu bębenkach</i>); – Marek Nowakowski, <i>Raport o stanie wojennym</i> (wybrane opow.); <i>Góra „Edek”</i>; – Andrzej Stasiuk, <i>Miejsce</i>; – Antoni Libera, <i>Madame</i>; – Ryszard Kapuściński, <i>Podróż z Herodotem</i> (fragmenty) 	<ul style="list-style-type: none"> – Gustaw Herling-Grudziński, <i>Pieta de’Il Isola</i>; – Sławomir Mrożek, <i>Współczucie</i>; – Janusz Głowacki, <i>Antygona w Nowym Jorku</i>; – Stanisław Barańczak <i>Spójrzmy prawdzie w oczy, Wypełnić czytelnym piśmem, Garden party</i>; – Tadeusz Konwicki, <i>Mała apokalipsa</i>; – Gustaw Herling-Grudziński, <i>Perły Vermeera</i>; – Zbigniew Herbert, <i>Duszczyka</i>; – Czesław Miłosz <i>Traktat moralny</i> (fragmenty)
--	---	--	--

2. Lektura uzupełniająca.

[W każdej klasie co najmniej jedna pozycja książkowa w całości lub we fragmentach z listy przykładowych lektur uzupełniających lub spoza tej listy, wybrana przez nauczyciela lub zaproponowana przez uczniów]

Podstawa programowa	Program i podręcznik <i>Przeszłość i dziś</i> (propozycje do wyboru)	
Przykładowe lektury uzupełniające	Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
<ul style="list-style-type: none"> – Józef Mackiewicz, <i>Droga donikąd</i> (fragmenty); – Tadeusz Różewicz, <i>Kartoteka</i>; – Leopold Tyrmand, <i>Dziennik 1954</i> (fragmenty); – Jarosław Iwaszkiewicz, wybrane opowiadanie; – Stanisław Lem, <i>Wizja lokalna</i>, <i>Solaris</i>; – John Ronald Reuel Tolkien, <i>Władca pierścieni. Drużyna pierścienia</i>; – William Golding, <i>Władca much</i>; – Bohumil Hrabal, wybrane opowiadania; – Eugène Ionesco, <i>Lekcja</i>; – Samuel Beckett, <i>Czekając na Godota</i>; – Friedrich Dürrenmatt, <i>Wizyta starszej pani</i>; – Marek Nowakowski, <i>Raport o stanie wojennym</i> (wybrane opowiadanie); – Gustaw Herling-Grudziński, <i>Wieża</i>; – Wiesław Myśliwski, <i>Widnokrąg</i>; – Umberto Eco, <i>Imię róży</i>; – Olga Tokarczuk, <i>Prawiek i inne czasy</i>, <i>Bieguni</i>, <i>Opowiadania bizarne</i>; – Antoni Libera, <i>Madame</i>; – Petra Dvořáková, <i>Wrony</i>; – Sigríður Hagalín Björnsdóttir, <i>Wyspa</i>; – Paweł Huelle, <i>Castorp</i>, <i>Śpiewaj ogrody</i>; – Cixin Liu, <i>Wspomnienie o przeszłości Ziemi</i> (tom I – <i>Problem trzech ciał</i>); – Wiesław Myśliwski, <i>Traktat o łusowaniu fasoli</i>; – Tomasz Różycki, <i>Dwanaście stacji</i>; – Andrzej Stasiuk, <i>Jadąc do Babadag</i>; – Mariusz Szczygieł, <i>Nie ma</i>; – Monika Sznajderman, <i>Pusty las</i>; – Dorota Terakowska, <i>Poczwarka</i>;; – Marcin Wicha, <i>Rzeczy, których nie wyrzuciłem</i>. 	<ul style="list-style-type: none"> – Jan Lechoń, Stanisław Baliński, Kazimierz Wierzyński, wybrane wiersze z okresu emigracyjnego; – Tadeusz Konwicki, <i>Kronika wypadków miłosnych</i> (fragmenty); – Józef Mackiewicz, <i>Droga donikąd</i> (fragmenty); – Gunter Grass, <i>Błaszany bębenek</i> (fragmenty); – Ewa Lipska, <i>Testament, Tu pracuję</i>; – Stanisław Grochowiak, <i>Płonąca żyrafa</i>; – Tadeusz Różewicz, <i>Kartoteka</i>; – Adam Zagajewski, <i>Lawa</i>; – Julia Hartwig, <i>Potrzeba</i>; – Jarosław Marek Rymkiewicz <i>Jakie światło</i>; – wybrane utwory okresu stanu wojennego; – Stefan Kisielewski, <i>Zimowa sałatka</i>; – Marek Nowakowski, <i>A jak tam u was było?</i> (z <i>Raportu o stanie wojennym</i>); – Św. Jan Paweł II, <i>Homilia wygłoszona na pl. Zwycięstwa w Warszawie 2 czerwca 1979</i> (fragmenty); – Marcin Świetlicki, <i>Dla Jana Polkowskiego</i>; – Jacek Podsiadło, <i>Don't leave me</i>; – Paweł Huelle, <i>Weiser Dawidek</i> (fragmenty); – Andrzej Stasiuk, <i>Ptaki</i> (z <i>tomu Dukla</i>); <i>Jadąc do Babadag</i> (fragmenty); – Antoni Libera, <i>Madame</i>; – Olga Tokarczuk, <i>Ariadna na Naksos</i> (z <i>tomu Gra na wielu bębenkach</i>); – Mariusz Wilk, <i>Wołoka</i> (fragmenty); – Janusz Krasiński, <i>Twarzą do ściany</i> (fragmenty); – Stanisław Lem, <i>Dzienniki gwiazdowe. Podróż dwudziesta pierwsza</i> (fragmenty); – Jacek Dukaj, <i>Katedra</i> (fragmenty); 	<ul style="list-style-type: none"> – Czesław Miłosz <i>O wygnaniu</i> (fragmenty); – Jorge Luis Borges, <i>Temat zdrajcy i bohatera</i>; – Jerzy Stempowski, <i>Esej dla Kassandry</i>; – Jarosław Marek Rymkiewicz, <i>Co to jest imitacja?</i>; – Zygmunt Kubiak, <i>Do czego nam dziś potrzebna literatura grecko-rzymska?</i>;

Zgodnie z dyrektywą podstawy programowej materiał lekturowy obejmujący utwory od starożytności – aż po literaturę wojny i okupacji oraz utwory tematycznie związane z tym okresem musi się zamknąć w klasach 1–3. Klasa 4 liceum ogólnokształcącego oraz klasy 4 i 5 technikum przeznaczone są na poznawanie literatury współczesnej (po 1945 roku) oraz rozwijanie refleksji o jej związkach z tradycją literacką i kulturową.

Uczniowie – również zgodnie z podstawą programową – powinni poznawać wybitne dzieła teatralne i filmowe i analizować je, ze świadomością specyfiki ich tworzywa oraz posługując się językami tych dziedzin sztuki (utrwalając i poszerzając w tym zakresie umiejętności zdobyte w szkole podstawowej). Nauczyciel sam zdecyduje, ile z nich i które wprowadzi na lekcjach – zależnie od możliwości oferowanych przez środowisko, dostępności, potrzeb i zainteresowań uczniów, tempa ich pracy. W podręcznikach i planach realizacji materiału znajdzie komentarz i podpowiedź, jak umocować w materiale niektóre dzieła teatralne i filmowe (propozycje mają charakter fakultatywny).

W każdej klasie powinny zostać omówione co najmniej dwie pozycje z poniższej listy:

- *Amadeusz*, reż. Milos Forman
- *Austeria*, reż. Jerzy Kawalerowicz
- *Człowiek z marmuru*, reż. Andrzej Wajda
- *Dekalog*, reż. Krzysztof Kiesłowski (wybrane filmy z cyklu)
- *Dolina Issy* reż. Tadeusz Konwicki
- *Dziady*, reż. Konrad Swinarski
- *Emigranci*, reż. Kazimierz Kutz
- *Kanał*, reż. Andrzej Wajda
- *Kartoteka*, reż. Krzysztof Kiesłowski
- *Kordian*, reż. Jerzy Englert;
- *Konika wypadków miłosnych*, reż. Andrzej Wajda
- *Krzyżacy*, reż. Aleksander Ford
- *Lawa. Opowieść o „Dziadach” Adama Mickiewicza*, reż. Tadeusz Konwicki;
- *Moralność pani Dulskiej*, reż. Tomasz Zygadło;
- *Nad Niemnem*, reż. Zbigniew Kuźmiński;
- *Noc listopadowa*, reż. Andrzej Wajda;
- *Noce i dnie*, reż. Jerzy Antczak;
- *Pasażerka*, reż. Andrzej Munk
- *Panny z Wilka, Brzezina* reż. Andrzej Wajda
- *Potop*, reż. Jerzy Hoffman
- *Przesłuchanie* reż. Ryszard Bugajski
- *Rewizor*, reż. Jerzy Gruza
- *Rękopis znaleziony w Saragossie*, reż. Wojciech Jerzy Has
- *Sanatorium pod klepsydrą* reż. Wojciech Jerzy Hass
- *Śluby paniieńskie*, reż. Andrzej Łapicki;
- *Tron we krwi*, reż. Akio Kurosawa
- *Ucieczka z kina „Wolność”* reż. Wojciech Marczewski
- *W ciemności* reż. Agnieszka Holland
- *Wesele*, reż. A. Wajda
- *Wizyta starszej pani*, reż. Jerzy Gruza
- *Zemsta*, reż. A. Wajda
- *Zezowate szczęście*, reż. Andrzej Munk
- *Ziemia obiecana*, reż. Andrzej Wajda;
- Inne, wybrane przez klasę i nauczyciela.

Ponadto program „Przeszłość i dziś” proponuje uczniom poznanie licznych fragmentów literatury naukowej i popularnonaukowej oraz eseistyki stanowiącej komentarze do czytanych utworów. Bogaty wybór tego typu tekstów oferują podręczniki, a także wskazówki mające ukierunkować aktywność samokształceniową ucznia (zawarte także w obudowie metodycznej programu). Nauczyciel zdecyduje, które z nich zostaną omówione obligatoryjnie, a które zaproponowane uczniom do wyboru.

Poniższe zestawienie obrazuje relacje między propozycjami tekstów przewidzianych do samokształcenia w podstawie programowej – oraz fragmentami eseistyki i literatury naukowej oraz popularnonaukowej w podręcznikach „Przeszłość i dziś”.

<p align="center">Podstawa programowa Teksty proponowane do samokształcenia</p>	<p align="center">Podręczniki „Przeszłość i dziś” Fragmnty wybranych tekstów (lista nie zawiera wszystkich pozycji zamieszczonych w podręcznikach)</p>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów, red. Jerzy Bralczyk; 2. Jan Białostocki, Sztuka cenniejsza niż złoto. Opowieść o sztuce europejskiej naszej ery; 3. Jan Błoński, Język właściwie użyty. Szkice o poezji polskiej drugiej połowy XX wieku; 4. Grażyna Borkowska, Pozytywiści i inni; 5. Człowiek Grecji, red. Jean-Pierre Vernant; 6. Człowiek renesansu, red. Eugenio Garin; 7. Włodzimierz Dłubacz, O kulturę filozofii; 8. Umberto Eco, Sztuka i piękno w średniowieczu; 9. Karol Estreicher, Historia sztuki w zarysie; 10. Formy i normy, czyli poprawna polszczyzna w praktyce, red. Katarzyna Kłosińska; 11. Keith Houston, Książka. Najpotężniejszy przedmiot naszych czasów zbadany od deski do deski; 12. Johan Huizinga, Jesień średniowiecza; 13. Jacques Le Goff, Człowiek średniowiecza; 14. Czesław Jaroszyński, Piotr Jaroszyński, Kultura słowa. Podstawy retoryki klasycznej; 15. Piotr Jaroszyński, Człowiek i nauka. Studium z filozofii kultury; 16. Karl Jaspers, Idea uniwersytetu; 17. Władysław Kopalinski, Słownik mitów i tradycji kultury; 18. Teresa Kowalik, Przemysław Słowiński, Królewski dar. Co Polska i Polacy dali światu; 19. Jacek Kowalski, Niezbędnik Sarmaty; 20. Jakub Zdzisław Lichański, Retoryka. Historia – Teoria – Praktyka, t. I i II; 21. Tadeusz Lubelski, Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty; 22. Jan Miodek, Słownik ojczyzny polszczyzny; 23. Anna Nasiłowska, Literatura okresu przejściowego 1975–1996; 24. O polską kulturę humanistyczną. Z Mieczysławem Albertem Krąpcem OP rozmawia Piotr Stanisław Mazur; 25. Maria Ossowska, Ethos rycerski i jego odmiany; 26. Popularna encyklopedia mass mediów, red. Józef Skrzypczak; 27. Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów, red. Edyta Bańkowska, Agnieszka Mikołajczuk; 28. Ryszard Przybylski, Klasycyzm, czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego; 29. Zbigniew Raszewski, Krótka historia teatru polskiego; 30. Teresa Skubalanka, Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje; 31. Stanisław Stabryła, Starożytna Grecja; 32. Anna Świderkówna, Hellenika. Wizerunek epoki od Aleksandra do Augusta, Rozmowy o Biblii; 33. Wielka encyklopedia Polski, t. 1 i 2; 34. Władysław Tatarkiewicz, Historia filozofii, Dzieje sześciu pojęć, Droga przez estetykę; 35. Mieczysław Tomaszewski, Muzyka w dialogu ze słowem. Próby, szkice, interpretacje; 36. Lidia Winniczuk, Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu. 	<p align="center">Klasa I</p> <ul style="list-style-type: none"> – Maria Ossowska, <i>Ethos rycerski i jego odmiany</i> – Zygmunt Kubiak, <i>Brewiarz Europejczyka</i> – Piotr Wilczek, <i>Co to jest retoryka i dlaczego warto ją studio- wać?</i> – Humphrey D. F. Kitto, <i>Problemy z „Antygoną”</i> – Jerzy Krókowski, <i>[Horacjańska refleksja nad życiem]</i> – Anna Świderkówna, <i>Prawie wszystko o Biblii</i> (fragmenty) – ks. Józef Sadzik, <i>Wstęp do Księgi Hioba</i> – Roman Mazurkiewicz, <i>Siedem pieczęci „Bogurodzicy”</i> – Jan Ptaśnik, <i>Kultura wieków średnich</i> – Denis de Rougemont, <i>Miłość a świat kultury zachodniej</i> – Johan Huizinga, <i>Jesień średniowiecza</i> – Waław Borowy, <i>Studia i rozprawy</i> – Tzvetan Todorov, <i>Człowiek renesansu</i> – Margaret L. King, <i>Człowiek renesansu</i> – Stephen Greenblatt, <i>Zwrot. Jak zaczął się renesans</i> – Janusz Pelc, <i>Czym są „Treny”?</i> – W. H. Auden, <i>Wykłady o Shakespearze</i> – Alfred Harbage, <i>Posłowie do „Makbeta”</i> – Umberto Eco, <i>Wyspa dnia poprzedniego</i> – Janusz Tazbir, <i>Kultura szlachecka w dawnej Polsce</i> – Paul Hazard, <i>Kryzys świadomości europejskiej</i> – Teresa Kostkiewiczowa, <i>Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko</i> <p align="center">Klasa II</p> <ul style="list-style-type: none"> – Artur O. Lovejoy, <i>Wielki łańcuch bytu</i> – Jarosław Marek Rymkiewicz, <i>Dlaczego romantycy umierali młodo?</i> – Maria Janion, <i>Próba teorii fascynacji filmem</i> – Marta Piwińska, <i>Miłość romantyczna</i> – <i>Słownik literatury polskiej XIX wieku</i>, red. Józef Bachórz, Alina Kowalczykówna – Ryszard Przybylski, <i>Cień jaskółki. Esej o myślach Chopina</i> – Zbigniew Raszewski, <i>Krótka historia teatru polskiego</i> – <i>Zapytajmy sami</i>, Rozmowa z Marią Janion – Jerzy W. Borejsza, <i>Piękny wiek XIX</i> – Tadeusz Budrewicz, <i>Wiersze pozytywistów. Interpretacje</i> – Janina Kulczycka-Saloni, <i>Sprawa naturalizmu polskiego</i> – Ryszard Koziółek, <i>Ciała Sienkiewicza. Studia o płci i przemo- cy</i> – Witold Gombrowicz, <i>Dziennik</i>, 1953 – Ewa Ichnatycz, <i>Literacki świat rzeczy. O realiach pozytywi- stycznej powieści obyczajowej</i> – Grażyna Borkowska, <i>Cudzoziemki. Studia o polskiej prozie kobiecej</i> <p align="center">Klasa III</p> <ul style="list-style-type: none"> – Teresa Walas, <i>Ku otchłani. Szkice o dekadentyzmie</i> – Maria Podraza-Kwiatkowska, <i>Symbolizm i symbolika w poezji Młodej Polski</i> – Zdzisław Najder, <i>Sztuka i wierność. Szkice o twórczości Josepha Conrada</i>, – Maya Jasanoff, <i>Joseph Conrad i narodziny globalnego świata</i> – Franciszek Ziejka, <i>W kręgu mitów polskich</i>

	<ul style="list-style-type: none"> – Tadeusz Żeleński-Boy, <i>Plotka o „Weselu”</i> – Michał Głowiński, Janusz Sławiński, <i>Wstęp do antologii „Poezja polska okresu międzywojennego”</i> – Zdzisław Jerzy Adamczyk, <i>Wstęp do „Przedwiośnia” Stefana Żeromskiego</i> – Zdzisław Łapiński, <i>Ja, Ferdynand</i> – Paweł Rodak, <i>Wizje kultury pokolenia wojennego</i> – Stanisław Burkot, <i>Tadeusz Różewicz</i> <p style="text-align: center;">Klasa IV (i V)</p> <ul style="list-style-type: none"> – Czesław Miłosz, <i>O wygnaniu</i> – Stanisław Balbus, <i>Wisława Szymborska- szkic do portretu i jedno zbliżenie</i> – Tadeusz Nyczek, <i>Tańcząc tango</i> – Janusz Sławiński, <i>Białoszewski: być sobie jednym</i> – Zygmunt Kubiak, <i>Eseje o tradycji kultury śródziemnomorskiej</i> – Jerzy Kwiatkowski, <i>Słowo Barańczaka</i> – Piotr Śliwiński, <i>Przygody z wolnością. Uwagi o poezji współczesnej</i> – Andrzej Stoff, <i>Lem i inni. Szkice o polskiej science fiction</i>
--	--

Uczniowie szkoły ponadpodstawowej powinni czytać i analizować teksty eseistyczne, popularnonaukowe i naukowe, aby z wykorzystywać zawarte w nich informacje do interpretacji poznawanych utworów literackich i innych dzieł sztuki, a w ten sposób pogłębiać swoje rozumienie kultury. Z drugiej zaś strony, obcowanie z tego typu tekstami pozwoli im rozwijać kompetencje w zakresie odbioru różnych tekstów kultury. Fragment eseju czy książki naukowej wybitnego specjalisty sam jest dla ucznia tekstem do odczytania: jest on zobligowany do prześledzenia jego struktury, sposobu prowadzenia wywodu, uchwycenia głównej myśli i omawianych tez, poznania specjalistycznego słownictwa. Mówiąc inaczej: fragment literatury naukowej lub popularnonaukowej, traktujący o problemach dzieła i epoki, jest dla ucznia szkoły ponadpodstawowej zarówno tekstem – jak i kontekstem.

Obcowanie z literaturą naukową rozwija myślenie uczniów, poszerza ich ogląd zagadnień omawianych w szkole i służy ważnym celom samokształceniowym. Uczniowska aktywność w tej mierze nie może się ograniczać do czasu lekcji – lecz powinna być przedmiotem samodzielnej pracy, a lista tekstów polecanych do samokształcenia w podstawie programowej – poszerzona o inne wartościowe pozycje.

Szczególne rodzaje kontekstów dla utworów literackich tworzą dzieła sztuk takich, jak malarstwo, rzeźba czy architektura. Uczeń jest zobowiązany do ich poznawania, odczytywania ze świadomością ich tworzywa i korespondencji z poznawanymi lekturami.

Wykaz treści nauczania pokazuje, że program „Przeszłość i dziś” w pełni realizuje podstawę programową języka polskiego w liceum ogólnokształcącym i technikum, ale nie ogranicza się do niej. Jego koncepcja opiera się na założeniu, że podstawa programowa jest obligatoryjnym fundamentem kształcenia, wspólnym dla wszystkich uczniów. Natomiast konkretny program może ową podstawę rozbudować, poszerzyć w zależności od możliwości i potrzeb szkoły (a nawet klasy). W planach wynikowych, stanowiących załączniki do programu „Przeszłość i dziś” zaproponowane zostały możliwości włączenia do niego lektur uzupełniających i innych tekstów kultury. Nauczyciel zdecydował, które z nich wprowadzi w swojej klasie i w jakim zakresie.

4. Sposoby osiągnięcia celów kształcenia i wychowania z uwzględnieniem możliwości indywidualizacji pracy w zależności od potrzeb i możliwości uczniów oraz warunków, w jakich program będzie realizowany

4.1. Założenia

Sposoby osiągnięcia założonych w programie celów kształcenia i wychowania zależą od wielu czynników: typu szkoły, środowiska, w jakim ona funkcjonuje, możliwości i potrzeb uczniów, a także – w znacznym stopniu – od preferencji nauczyciela. Autorzy podstawy programowej przedstawiają zalecenia, które nauczyciel powinien uwzględnić, planując pracę z uczniem. Stanowią one inspirację do przyjęcia istotnych założeń, na których będzie oparta realizacja programu „Przeszłość i dziś”. Są to:

- omówiony już wcześniej chronologiczny układ materiału lekturowego – z zastrzeżeniem, że nauka języka polskiego nie może się sprowadzać do historii literatury, a więc, co za tym idzie
- chronologia ma stanowić punkt odniesienia, ułatwić budowanie świadomości historycznoliterackiej uczniów, natomiast
- punktem wyjścia do wprowadzania tradycji – ma być świat współczesny;
- kształcenie literackie i kulturowe powinno wydobywać istotne dla młodzieży egzystencjalne aspekty doświadczania siebie i otaczającego świata;
- rozwijanie rozumienia tradycji i dziedzictwa kulturowego ma służyć budowaniu poczucia tożsamości, zakorzenianiu młodego człowieka w wartościach, konstytuowaniu jego światopogląd;
- poznawanie tradycji ma inspirować do refleksji nad kulturą współczesną i kondycją człowieka we współczesnym świecie, służy temu wprowadzanie w każdym dziale współczesnych utworów poetyckich, które stanowią kontekst i kontrpunkt dla dzieł literatury dawnej; nie przeczą one zasadzie chronologii i nie powinny być pomijane, gdyż pozwolą skonfrontować to, co odległe i dawne, z tym, co współczesne; sprawią, że tradycja i współczesność w odbiorze ucznia będą wzajemnie się oświetlać, „rozmawiać” ze sobą;
- czytanie utworów literackich rozumiane jako „dialog z tradycją” powinno odbywać się z uwzględnieniem kontekstu osobistych doświadczeń ucznia i specyfiki środowiska, w jakim on żyje;
- czas poświęcony na realizację poszczególnych jednostek tematycznych powinien być traktowany elastycznie, co jest zgodne z zasadą indywidualizacji pracy; jednak pamiętać należy, że podstawa programowa kładzie nacisk na zapoznanie uczniów z literaturą współczesną, dlatego musi być respektowany wymóg zakończenia w klasie III omawiania utworów czasu wojny i okupacji oraz tematycznie z nią związanych;
- analizie i interpretacji utworów literackich i dzieł innych sztuk towarzyszyć musi refleksja aksjologiczna i egzystencjalna – nad różnymi poziomami organizacji dzieła, gdyż – przede wszystkim – w ten sposób realizowane są cele wychowawcze programu;
- konieczna jest integracja kształcenia literackiego i językowego; świadomość językowa powinna być budowana zarówno w ramach czytania utworów literackich, jak i w trakcie doskonalenia własnych kompetencji komunikacyjnych; umiejętności odbioru tekstów cudzych i tworzenia tekstów własnych muszą być sprzężone ze sobą; nauka języka nie może odbywać się w oderwaniu od recepcji utworów literackich i innych dzieł sztuki;
- na każdej lekcji, w związku z każdym elementem materiału nauczania, muszą być rozwijane i doskonalone kompetencje komunikacyjne i językowe uczniów, których podstawę stanowią znajomość gramatyki, wiedza z zakresu słownictwa i stylu oraz znajomość reguł, których wymagają procesy komunikacji;
- kształcenie językowe powinno być traktowane funkcjonalnie; stosunkowo duży ciężar wiadomości z gramatyki powinien przekładać się na umiejętności praktyczne, a wiedza o języku bezpośrednio przekładać się na sprawność komunikacyjną ucznia;
- uczeń szkoły ponadpodstawowej posiada już dość wysoki poziom umiejętności komunikacyjnych, wyniesionych z niższych etapów nauki; nauczyciel powinien się do owych umiejętności odwoływać, doskonalić je i rozwijać;

- w szkole ponadpodstawowej nacisk położony jest na kształcenie umiejętności retorycznych; uczeń na każdej lekcji, w wypowiedziach ustnych i pisemnych formułuje tezy, przeprowadza argumentację, uzasadnia bądź podważa sądy i opinie – i powinien w tym celu wykorzystywać znajomość zasad retoryki;
- wiedza i praktyczne umiejętności z zakresu retoryki służą kompetencjom ucznia zarówno w tworzeniu wypowiedzi własnych, jak i odbioru tekstów cudzych, czyniąc go świadomym i odpowiedzialnym uczestnikiem procesów komunikacyjnych i członkiem społeczeństwa informacyjnego;
- każda jednostka tematyczna powinna zawierać w sobie element samokształceniowy, gdyż tylko na drodze systematycznej pracy młodzież zdobędzie zarówno umiejętności, jak i nawyki samokształceniowe;
- w ramach przygotowania do uczenia się przez całe życie realizacja programu powinna odbywać się także poprzez pracę (samodzielną i zespołową) w bibliotekach i mediatekach, z dostępem do różnych źródeł informacji i wykorzystaniem materiałów multimedialnych;
- sala lekcyjna powinna być wyposażona w komputer (lub komputery), projektor, tablicę interaktywną lub ekran, mieć dostęp do internetu; realizacja programu wymaga korzystania z nowoczesnych technologii, przygotowywania i przedstawiania prezentacji, referatów, projektów – i wizualizacji wytworów uczniowskich;
- w realizacji treści programowych należy odwoływać się także do aktualnej oferty mediów i niesionych przez nie przekazów, tak aby uczniowie rozwijali umiejętności krytycznej analizy komunikatów medialnych na podstawie żywego materiału i tekstów funkcjonujących w powszechnym obiegu społecznym.

*

Powyższe założenia, wynikające z podstawy programowej, muszą znaleźć przełożenie we właściwym planowaniu pracy przez nauczyciela. Załącznikiem do niniejszego programu są szczegółowe plany realizacji materiału w kolejnych klasach liceum ogólnokształcącego i technikum. Treści nauczania zostały tam podzielone na jednostki tematyczne, do których przypisano liczbę godzin oraz wymagania szczegółowe dla uczniów realizujących materiał w zakresie podstawowym oraz rozszerzonym. Podstawowy materiał lekturowy, w ujęciu chronologicznym, został rozdysponowany na poszczególne klasy i obudowany kontekstami, komentarzami, tekstami kultury (w tym – dziełami sztuk ikonicznych) oraz utworami współczesnymi wprowadzającymi wątek „dialogów z tradycją”. Przyjęto wymiar godzin:

- W zakresie podstawowym:
 - dla 4-letniego liceum 4 + 4 + 4 + 4 ,
 - dla 5-letniego technikum: 4 + 4 + 4 + 2 + 2.

Daje to np. przy 34 tygodniach efektywnej nauki 136 godzin rocznie.

- W zakresie rozszerzonym, przy 2 godzinach rozszerzenia w każdej klasie, będzie to wymiar 6 + 6 + 6 + 6, tzn. 204 godziny w każdej klasie.

Faktyczny czas, jakim będzie dysponował polonista, będzie się nieco różnił od tego wyliczenia – zasadniczo powinien być nieco większy.

Dla klasy IV liceum (i odpowiednio – łącznie IV i V technikum) przyjęto 26 tygodni nauki, czyli 104 godziny w zakresie podstawowym oraz 158 – w zakresie rozszerzonym.

Orientacyjne rozdysponowanie godzin na treści kształcenia literackiego i kulturowego przedstawione zostało w poniższej tabeli. Jest to propozycja, którą nauczyciel skonkretyzuje i zmodyfikuje – adekwatnie do warunków swojej pracy, potrzeb i możliwości uczniów czy też innych rozstrzygnięć organizacyjnych.

Klasa	Materiał	Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony (dodatkowo)
I	Literatura i kultura starożytna (Grecja i Rzym) wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	20	10
	Biblia wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	20	10
	Literatura i kultura średniowiecza wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	24	12

I	Literatura i kultura renesansu wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	20	10
	Literatura i kultura baroku wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	20	10
	Literatura i kultura oświecenia wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	20	10
Łącznie w klasie I: 124 godziny w zakresie podstawowym, 186 w zakresie rozszerzonym			
II	Literatura i kultura romantyzmu wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	60	90
II	Literatura i kultura pozytywizmu wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	60	90
Łącznie w klasie II: 120 godzin w zakresie podstawowym, 180 w zakresie rozszerzonym			
III	Literatura i kultura Młodej Polski wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	40	60
III	Literatura i kultura dwudziestolecia międzywojennego wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	40	60
III	Literatura i kultura wojny i okupacji oraz utwory tematycznie z nią związane – wraz z kontekstami, komentarzami, dialogami z tradycją i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu.	40	60
Łącznie w klasie III: 120 godzin w zakresie podstawowym, 180 w zakresie rozszerzonym			
IV L (IV i VT)	Literatura i kultura współczesna (po 1945 roku) - wraz z kontekstami, komentarzami i zintegrowanymi treściami kształcenia językowego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu. Współczesne teksty kultury. Związki literatury i kultury współczesnej z tradycją literacką i kulturową.	80	120
IV L (IV i VT)	Syntezy materiału.	20	30
Łącznie w klasie IV (oraz w IV i V technikum): 100 godzin w zakresie podstawowym, 150 w zakresie rozszerzonym			

W podanej liczbie godzin zawarte są już prace klasowe wraz z poprawą (po 4 w każdej klasie), prezentacje, przygotowanie do samokształcenia.

Powiązanie kształcenia literacko-kulturowego oraz językowego to spełniony wymóg integracji kształcenia literackiego i językowego. Powyższe wyliczenie pozostawia – w ogólnym bilansie pewną pulę niezagospodarowanych godzin, które mogą zostać przeznaczone zgodnie z uznaniem nauczyciela – na lekcje wyłącznie „językowe”, projekty edukacyjne, prezentacje treści fakultatywne, poszerzenia wybranych treści, omówienia oglądanych spektakli teatralnych i filmów itp.

Treści kształcenia językowego wprowadzane są zarówno liniowo, jak i spiralnie – ze względu na ich funkcjonalny charakter. Zagadnienia językowe będą powracać i powtarzać się przy analizie różnych utworów literackich i tekstów kultury (zgodnie z ich specyfiką) oraz w związku z tworzeniem wypowiedzi własnych. Umiejętności językowe ucznia, oparte na wiedzy o języku z gramatyki, słownictwa, retoryki itp. powinny być rozwijane i doskonalone, jest to proces będący kontynuacją kompetencji zdobytych na wcześniejszych etapach kształcenia. Obecność treści kształcenia językowego – na poziomie szczegółowych czynności ucznia, wykonywanych zadań i ćwiczeń – jest kwestią planowania metodycznego.

Jednak każde z zagadnień (wymagań) wskazanych w podstawie programowej jest umiejscowione w programie nauczania, tak aby nauczyciel miał konkretną wskazówkę, w którym momencie jego realizacji należy położyć nacisk na daną kwestię. Poniższa tabela przedstawia rozłożenie materiału kształcenia językowego w poszczególnych klasach.

Klasa	Materiał kształcenia językowego	
	Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
I	<ul style="list-style-type: none"> – Budowa gramatyczna języka polskiego; co to jest fonetyka, fleksja, słowotwórstwo, składnia, leksyka, semantyka – syntetyczne zebranie wiadomości ze szkoły podstawowej. – Język jako system znaków. – Znaki a rzeczywistość. Typy znaków. Znaki językowe. – Cechy stylu biblijnego. – Czy wyrazy zawsze znaczą to, co znaczą? Zrozumieć frazeologizmy. – Biblizmy, mitologizmy, sentencje, przysłowia, aforyzmy. – Skrzydlate słowa. – Innowacje frazeologiczne. – Błędy frazeologiczne i ich rodzaje. – Ewolucja języka. – Dawne wyrazy w języku – archaizmy. – Elementy gramatyki historycznej – ćwiczenia z tekstami dawnymi (średniowiecznymi i renesansowymi). Rozpoznawanie form i odczytywanie znaczeń użytych w nich wyrazów. – Zapożyczenia. – Jak mówić i pisać pięknie oraz przekonująco. Retoryka, czyli sztuka wymowy. – Logika retoryczna i konsekwencja toku rozumowania. Typy argumentów. Argumenty retoryczne, merytoryczne i pozamerytoryczne. – Elementy erystyki w dyskusji i ich etyczny wymiar. – Środki retoryczne (np. pytania retoryczne, wyliczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, apostrofy, przerzutnie, inwersje) i ich oddziaływanie na odbiorcę. – Język i styl różnych epok – Dlaczego czasem pisano odmiennie o tych samych sprawach? Język i styl różnych epok (przykłady utworów należących do literatury średniowiecza, renesansu, baroku i oświecenia z zakresu podstawowego). – Makaronizacja. Moda językowa. – Cechy stylu klasycznego. – Styl i stylizacja. – Wielką czy małą literą? Zawilości ortograficzne. – Zasady pisowni wielką i małą literą. Ćwiczenia ortograficzne i interpunkcyjne. – Słowniki ortograficzne. Leksykografia oświeceniowa. – Wykorzystanie wiedzy z fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów. 	<ul style="list-style-type: none"> – Styl biblijny. – Skąd przychodzimy? Język polski na tle języków europejskich i słowiańskich. – Procesy zachodzące w języku polskim (przegłos polski, zanik jerów). Zjawiska fleksyjne: liczba podwójna, czasy przeszłe w dawnej polszczyźnie. – Wnioskowanie indukcyjne i dedukcyjne, prosty syllogizm. – Wywód o charakterze demagogicznym oraz metoda pytań podchwytliwych i sugerujących. – Język i styl różnych epok (przykłady utworów zaliczanych do literatury średniowiecza, renesansu, baroku i oświecenia z zakresu rozszerzonego). – Styl indywidualny a style typowe. – Charakteryzowanie stylu indywidualnego (dzieła, autora) oraz stylu typowego (np. epoki) – na podstawie poznawanych utworów.

<p>II</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Jak udaje nam się porozumieć? Znaczenie wyrazów. – Jak opisać znaczenie? Treść i zakres znaczeniowy wyrazu. – Typy znaczeń wyrazów. – Definicje naukowe i nienaukowe. – Hasło encyklopedyczne. – Słowniki i encyklopedie. Słowniki w internecie. – Mędrca szkiełko i oko. Styl naukowy i jego cechy. – Pojęcie stylu funkcjonalnego. – Podstawowe cechy stylu naukowego. Charakterystyka językowa tekstów naukowych. – Styl popularnonaukowy. Terminy. – Bibliografia i przypisy. – Argumentacyjny charakter konstrukcji składniowych. – Zróznicowanie składniowe zdań wielokrotnie złożonych. – Jak wyrazy wędrują po języku. Zmiany znaczeniowe wyrazów. – Zmiany znaczeniowe (rozszerzenie, zwężenie, przesunięcie znaczenia). – Zmiany nacechowania wyrazów. – Tropi poetyckie czy codzienne środki językowe? Metafora, metonimia i synekdocha w języku. – Budowa metafory. Metafory a stereotypy językowe. Rodzaje metafor. Metonimia. Synekdocha. – Język i styl romantyzmu. – Cechy językowe charakterystyczne dla doby romantyzmu (utwory z poziomu podstawowego). Słownictwo i składnia w poezji romantycznej. Tradycyjne elementy poetyckie w tekstach romantyków. – W stronę uporządkowania polskiej ortografii. O czterech głównych zasadach ortograficznych. – Dlaczego petent jest obowiązany uiścić opłatę? Styl urzędowy. – Odmiany stylu urzędowego. Cechy tekstów urzędowych. Składnia tekstów urzędowych. Słownictwo i frazeologia charakterystyczne dla stylu kancelaryjnego. – O czym i w jaki sposób informują nas prasa, radio i telewizja? – Styl dziennikarsko-publicystyczny i jego typy. Styl dziennikarski (styl informacji prasowej). Cechy językowe tekstów informacyjnych. Dążenie do skrótu w stylu dziennikarskim. Cechy językowe stylu publicystycznego. Tendencja do potoczności w języku mediów. – Analiza językowo-stylistyczna tekstów publicystycznych i dziennikarskich. – Język jako wartość – etyka słowa. – Uczciwe i nieuczciwe komunikaty językowe. 	<ul style="list-style-type: none"> – Relacje znaczeniowe między wyrazami. – Trudniejsze zmiany znaczeniowe w rozwoju wyrazów. – Przemiany języka polskiego w I połowie XIX wieku. Specyfika języka artystycznego romantyzmu. Demokratyzacja języka poetyckiego. Tendencja do eksperymentu. Neologizmy poetyckie. – Cechy językowe charakterystyczne dla doby romantyzmu (utwory z poziomu rozszerzonego). – Sytuacja komunikacyjna w stylu urzędowym. – Struktura tekstów dziennikarskich. – Szablon językowy. – Bańka informacyjna. – Analiza językowo-stylistyczna tekstów publicystycznych i dziennikarskich (z zakresu rozszerzonego). – Wpływy języków obcych na polszczyznę w różnych epokach. Zapożyczenia w ujęciu historycznym.
------------------	---	--

	<ul style="list-style-type: none"> - Skąd tyle słów w polszczyźnie? Wyrazy obce. - Język odbiciem rzeczywistości. - Zapożyczenia – rodzaje i sposób funkcjonowania w polszczyźnie różnych epok. - Anglicyzmy, galicyzmy, germanizmy, rusycyzmy, latynizmy itp. w języku polskim. - Słowniki wyrazów obcych. - Zwierciadło przechadzające się po gościńcu... Język pozytywizmu. - Język utworów doby pozytywizmu (utwory z poziomu podstawowego). Język w powieści realistycznej i naturalistycznej. Techniki opisu. Językowa charakterystyka bohaterów. - Wykorzystanie wiedzy z fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów. - Stylizacja – definicja, typy, przykłady. - Podstawowe pojęcia kultury języka polskiego – norma, kodyfikacja, uzus, znaczenie poprawności, słowniki i poradniki językowe. - Błędy językowe – błędy gramatyczne, błędy leksykalne. - Błąd językowy a zamierzona innowacja językowa. 	<ul style="list-style-type: none"> - Historia kultury polskiej wpisana w zapożyczenia. - Romantyzm a pozytywizm – wie wizje rzeczywistości. Pozytywistyczna teoria języka artystycznego. - Język utworów doby pozytywizmu (utwory z poziomu rozszerzonego). - Sytuacja języka polskiego drugiej połowie XIX wieku. Wpływ zaborców na polszczyznę XIX w.
<p>III</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Jak mówić o tym, że coś jest dobre lub złe? Język wartości. Wartości w języku. - Czym są wartości? Typy wartości. Stosunek ludzi do wartości - wartości deklarowane i uznawane. - Etyka słowa. Estetyka słowa. - Słownictwo wartościujące, neutralne, o zabarwieniu emocjonalnym. - Wulgaryzmy i wyrazy obraźliwe. - Leksykalne i gramatyczne środki wyrażania wartości. - Język jako narzędzie kształtowania obrazu świata, wyrażania myśli, argumentowania, komunikowania. - <i>Schooling non stop</i>. Zapożyczenia w współczesnym języku polskim. - Z których języków zapożyczamy? Co z nich przejmujemy? Internacjonalizmy. - Zapożyczenia sztuczne i hybrydy. Kalki językowe. - Zapożyczenia a błędy językowe. Zapożyczenia w środowiskowych odmianach języka. - Razem czy oddzielnie? Pisownia niektórych wyrazów i ich połączeń. Pisownia partykuły nie z czasownikami, rzeczownikami, przymiotnikami, przysłówkami. - Pisownia przymiotników i rzeczowników złożonych, połączeń rzeczownikowo-rzeczownikowych, przymiotników od wyrażań przyimkowych itp. - Pisownia partykuły trybu przypuszczającego z czasownikami, spójnikami i zaimkami, innymi partykułami. Pisownia partykuł innego typu. Pisownia przymików złożonych. Pisownia przedrostków. Przedrostki bardziej samodzielne znaczeniowo. 	<ul style="list-style-type: none"> - Język jako narzędzie wartościowania w tekstach literackich. - Język jako nośnik treści kulturowych. - Tabu językowe. - Sposoby przyswajania wyrazów obcych.

<p>III</p>	<p>Pisownia elementów pół i ćwierć, złożonych nazw miejscowości, podwójnych nazwisk, połączeń dźwiękonaśladowczych. Zapisy mieszane cyfrowo-literowe i literowo-literowe.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zróżnicowanie języka naturalnego – dialekty, odmiany regionalne, środowiskowe i zawodowe. - Zróżnicowanie regionalne polszczyzny. - Zróżnicowanie języka naturalnego – odmiany regionalne, środowiskowe i zawodowe. Gwary i dialekty. Język kaszubski. Dialektyzmy. Regionalizmy i ich typy. - Dialektyzacja (stylizacja gwarowa). - Język okresu Młodej Polski, dwudziestolecia międzywojennego oraz czasu wojny i okupacji. - Najważniejsze cechy językowe utworów poetyckich, prozatorskich i dramatycznych. - Analiza językowa i stylistyczna utworów literackich (z zakresu podstawowego). - Kto mówi, do kogo, o czym i w jaki sposób... Elementy sytuacji komunikacyjnej i funkcje tekstu. - Język jako narzędzie komunikacji. - Elementy sytuacji komunikacyjnej: nadawca, odbiorca, kontakt, komunikat, kod, kontekst. Funkcje tekstu (informacyjna, ekspresywna, impresywna, poetycka...). - Rzeczywista wypowiedź a funkcje języka. - Język potoczny. Różne sposoby rozumienia potoczności (stylistyczne warstwy – neutralna i emocjonalna). - Spójność tekstowa i jej rodzaje. Sytuacja komunikacyjna publiczna i prywatna. Potoczna leksyka nacechowana emocjonalnie. Frazeologia potoczna. Ocena człowiek w języku potocznym. Wyrazy oceniające pozytywnie. Słowotwórstwo w języku potocznym. Składnia języka potocznego. Nacechowanie stylistyczne. Potoczność wymowy. Stylizacja na język potoczny w literaturze. - Od nowomowy do neonowomowy. - Nowomowa. Czarno-biały obraz rzeczywistości. Językowe cechy polskiej nowomowy. - Perswazja a manipulacja. - Przemiany językowe po 1989 roku. - Język reklamy. Znaczenie słów w reklamie. - Język polityki i jego cechy. - Działania na tekście. - Streszczenie (i streszczanie). - Streszczanie dialogu. - Streszczenie a parafraza (odróżnianie ich). - Notatka syntetyzująca. Notatka z tekstu. - Redagowanie streszczenia i notatki syntetyzującej. - Wykorzystanie wiedzy z fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów. 	<ul style="list-style-type: none"> - Charakterystyka głównych dialektów polskich (główne cechy). - Język utworów Młodej Polski, dwudziestolecia międzywojennego oraz czasu wojny i okupacji (utwory z poziomu rozszerzonego). - Przemiany językowe w polszczyźnie przełomu XIX i XX wieku. Styl artystyczny utworów Młodej Polski. Język młodopolskich utworów poetyckich. - Funkcje tekstu (fatyczna, magiczna). - Funkcje języka (poznawcza, komunikacyjna, społeczna). - Język potoczny jako centrum polszczyzny. - Potoczny obraz świata. - Antropocentryzm języka potocznego. - Elipsa i anakolut (w języku potocznym). - Homo sovieticus. - Funkcje nowomowy (np. perswazyjna, zakłócająca, rytualna, kontrolna, magiczna...) - Językowe cechy neonowomowy. Obraz świata w nowomowie i neonowomowie. - Trawestacja i pastisz. - Trawestacja a parodia.
------------	--	--

<p>IV (IV i VT)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Budowa spójnego tekstu. Spójność tekstu. Typy spójności. Spójność linearna i treściowa. Gramatyczne i leksykalne wykładniki spójności linearnej. – Mechanizmy odpowiadające za spójność treściową tekstu (np. spójność tematu, nadawcy, odbiorcy, stylu). – Spójność wewnątrzakapitowa i międzyakapitowa. – O miejscu logiki w języku i tekście. – Główne cele komunikacji językowej. Czym jest logika? Wnioskowanie i argumentacja. Twierdzenie. Wniosek. Przesłanka. – Intencja wypowiedzi. – Zmiany kulturowe a neologizmy we współczesnym języku polskim. – Neologizmy jako nowe elementy językowe. – Sposoby wzbogacania języka (neologizmy leksykalne, słowotwórcze, neosemantyzmy, nowe zapożyczenia itp.) – Nowe związki frazeologiczne. – Jak trafnie ocenić nowe zjawisko językowe? – Zapożyczenia a ortografia (np. nazwy marek i firm, stosowanie apostrofu). – Zróżnicowanie środowiskowo-zawodowe polszczyzny. Slang, żargon, gwara. – Jak piszemy na blogach, czatach i forach? Język polski w internecie. – Sytuacja komunikacyjna w internecie. – Język wypowiedzi internetowych, Stylistyczne wykładniki języka blogów, czatów i forów internetowych. Graficzne cechy języka internetowego. Netykieta. – Wykorzystanie wiedzy z fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów. 	<ul style="list-style-type: none"> – Demagogia. Wywód demagogiczny. – Różne rodzaj dowodzeń. Dowodzenia niezawodne (dedukcyjne) i zawodne (indukcyjne). – Intencja wypowiedzi jako akt o dwóch znaczeniach: dosłownym i implikowanym. – Pytania podchwytliwe i sugerujące. – Efemerydy językowe. Zmiany językowe. – Argotyzmy i profesjonalizmy (leksykalne, semantyczne frazeologiczne). – Język zapisany. – Pojęcie hipertekstu.
-------------------------	---	--

4.2. Strategie, metody, techniki

Stosowane w procesie dydaktycznym strategie, metody i techniki pracy powinny być zróżnicowane i uwzględniać różne uzdolnienia i potrzeby uczniów, a także różne style uczenia się. Planowanie metod i strategii nauczania zawsze powinno rozpoczynać się od uświadomienia sobie celów, jakie mają zostać osiągnięte, i rozpoznania materiału nauczania.

Z pewnością należy położyć nacisk na te metody i strategie, które ze swej istoty służą rozwijaniu umiejętności wyższych, rozwiązywaniu problemów i myśleniu twórczemu; sprzyjają doskonaleniu kompetencji komunikacyjnych, a także rozwijają umiejętności samokształceniowe, zgodnie z konstruktywistycznymi teoriami uczenia się.

Celom tym służą m.in. różnego rodzaju **metody twórczego rozwiązywania problemów**, nastawione na aktywność ucznia, który musi być podmiotem własnego uczenia się, umieć je planować i organizować. Do szczególnie korespondujących z celami języka polskiego – poza metodą heurystyczną i wykładem – zaliczymy:

- różne rodzaje **debaty i dyskusji dydaktycznej**, w tym: debatę „za i przeciw”, dyskusję frontalną, panelową i okrągłego stołu, a także dyskusję powiązaną z mini wykładem;
- **metodę tekstu przewodniego**;
- wykonywanie **map mentalnych** (wg Tony’ego Buzana), zwanych także mapami skojarzeń lub mapami pamięci, będących także alternatywną formą prowadzenia notatek;

- **metaplan** (będący także metodą zespołowego rozwiązywania problemów);
- metody związane z gromadzeniem i weryfikacją pomysłów;
- seminarium;
- **analizę przypadku;**
- **happeningi, ćwiczenia dramatyczne, inscenizacje, odgrywanie ról**, z których w szkole ponadpodstawowej nie należy rezygnować (mimo iż są czasochłonne), gdyż pozwalają na wykorzystanie indywidualnych dyspozycji i uzdolnień uczniów, aktywizując pracę obu półkul mózgowych.

Specyfika umiejętności, jakie uczeń nabywa na lekcji polskiego, sprawia, że najwartościowsze są te metody, które zbliżają się do **modelu konstruktywistycznego**, w myśl którego uczeń ma być aktywny w procesie nabywania kompetencji poznawczych i podejmować różne działania służące budowaniu własnej wiedzy i rozumienia świata, brać odpowiedzialność za własne uczenie się. Taką rolę wyznaczają uczniowi m.in. **metoda projektów edukacyjnych i ocenianie kształtujące**.

Godne polecenia jest projektowanie lekcji zgodne z konstruktywistycznym modelem – i postulowane przez nowoczesną dydaktykę, które proces uczenia się postuluje ujmować w fazach³:

- **zaangażowanie** – stworzenie sytuacji dydaktycznej zachęcającej uczniów do pracy;
- **poszukiwanie (badanie)** – indywidualne lub zespołowe czynności uczniów o charakterze badawczym podejmowane w związku z sytuacją zadaniową; konieczne są: jasna instrukcja (karta pracy) i dostęp do odpowiednich źródeł informacji;
- **transformacja (przekształcanie)** – przetwarzanie informacji, wykorzystywanie ich, dołączanie do wiedzy już posiadanej oraz tworzenie nowych wytworów, zgodnych z instrukcją;
- **prezentacja** – faza, w której nastąpi prezentacja efektów pracy zgodnie z zasadami określonymi przez instrukcję; powinna uaktywnić wszystkich członków zespołu, którzy wówczas w pełni poczują się ich twórcami i właścicielami;
- **refleksja**, która obejmuje nie tylko sam wytwór i aspekty merytoryczne, ale także sposób organizacji pracy, trudności napotkane przez uczniów, doświadczenia; faza istotna dla doskonalenia umiejętności uczenia się i poddawania autoocenie wszelkich działań.

Nie należy jednak rezygnować z „tradycyjnych” metod, jak **wykład**, zwłaszcza powiązany z prezentowaniem materiałów ilustracyjnych, czy **podgadanka heurystyczna**. Uczniowie powinni słuchać przekazu nauczyciela, pracować w ukierunkowany sposób z podręcznikiem, sporządzać notatki, przygotowywać dłuższe i krótsze formy wypowiedzi, wygłaszać referaty, odpowiadać na postawione pytania, streszczać i recenzować poznawane utwory, dokonywać analiz i interpretacji.

Realizacja programu powinna być wspierana przez wykorzystanie nowoczesnych technologii oraz pomocy dydaktycznych (komputery z dostępem do internetu, tablice interaktywne, projektory multimedialne itp.). Zwłaszcza treści z obszaru samokształcenia wymagają rozwijania przez uczniów umiejętności posługiwania się nowoczesnym sprzętem i wykorzystywania technologii informacyjnych.

4.3. Projekty edukacyjne

Ważne miejsce w procesie nauczania języka polskiego powinna zająć **metoda projektów edukacyjnych**, realizowanych zarówno zespołowo, jak i indywidualnie.

Projekt edukacyjny posiada walor holistycznego ujmowania wiedzy, uczy samodzielności, planowego i konsekwentnego działania, wyrabia nawyki samokształceniowe. Pozwoli też na integralne traktowanie zagadnień języka, literatury i kultury powiązanych z wieloaspektowym doskonaleniem kompetencji komunikacyjnych.

Istota metody projektów polega na tym, że **uczniowie samodzielnie realizują dłuższe zadanie w wyznaczonym czasie**. Korzystają z konsultacji nauczycieli (i innych osób), ale sami decydują o takich elementach projektu, jak planowanie i organizacja, wybór pomysłu, sposoby poszukiwania materiałów, ich gromadzenie, selekcja i hierarchizacja, sposób wykonania i prezentacja. Na ocenę wpływa nie tylko końcowy efekt pracy, ale także sama realizacja i obserwowany przez nauczyciela rozwój umiejętności kluczowych. O walorach metody stano w to, że uczniowie doskonalą takie umiejętności, jak:

- planowanie, organizowanie i ocenianie własnej nauki;
- przyjmowanie odpowiedzialności za własne działania;
- skuteczna współpraca w zespole (jeśli projekt realizowany jest zespołowo);
- prezentowanie własnego punktu widzenia – także poprzez publiczne wystąpienia;

³ Np. program KREATOR

- rozwiązywanie problemów w twórczy sposób;
- poszukiwanie, porządkowanie i wykorzystywanie informacji z różnych źródeł, połączone z krytyczną analizą źródeł;
- rozwijanie sprawności umysłowych oraz osobistych zainteresowań;
- posługiwanie się technologiami multimedialnymi.

Tematy projektów edukacyjnych związanych z treściami języka polskiego stanowią zawsze otwartą listę możliwości; mogą dotyczyć literatury, języka, zagadnień społecznych kulturowych, filmu, dziedzictwa kulturowego w regionie, dziennikarstwa, przedsięwzięć teatralnych⁴.

Efektami projektów edukacyjnych mogą być wytwory ściśle związane z treściami języka polskiego i celami kształcenia tego przedmiotu: publikacje, dzienniki, filmy, wystawy, strony internetowe, dobrze napisane sprawozdania, przemówienia i publiczne dyskusje (w których zostaną wykorzystane umiejętności retoryczne); spektakle teatralne i filmy (fabularne oraz dokumentalne) – czy wreszcie formy typowe dla warsztatu dziennikarskiego: wywiady, sondaże, ankiety, artykuły i reportaże, zredagowane strony gazet czy fotoreportaże.

4.4. Modyfikacja programu i indywidualizacja pracy w zależności od potrzeb i możliwości uczniów oraz warunków, w jakich program będzie realizowany

Program „Przeszłość i dziś” stwarza wiele możliwości indywidualizacji pracy ucznia, przede wszystkim poprzez dobór metod nauczania, ale także modyfikacji treści kształcenia – w zależności od indywidualnych (a zwłaszcza specyficznych) potrzeb uczniów.

Przede wszystkim należy zadbać o to, aby sytuacja dydaktyczna i charakter zadań odpowiadał indywidualnym potrzebom osobowościowym i stylom uczenia się – które w każdej klasie są bardzo zróżnicowane.

Na przykład, metodyka nauczania aktywizującego ucznia – wymaga, aby **oddziaływać na wszystkie systemy reprezentacji zmysłowej WAK** (wizualny, audytywny i kinestetyczny) oraz dawać szansę zaistnienia uczniom o tzw. **różnych typach inteligencji**. Howard Gardner⁵ uważa, że inteligencja może pojawić się w określonym kontekście kulturowym, a więc – w konsekwencji – nie jest „dana” człowiekowi, lecz może być rozwijana. Pierwotnie wyróżnił siedem (potem osiem) rodzajów inteligencji, na które składają się pogrupowane zdolności, dyspozycje i uposażenia, a kontynuatorzy jego myśli dodali kolejne.⁶

Omawianie lektur i innych tekstów kultury, to przede wszystkim okazja do wypowiedzi ustnych i pisemnych: ujawniania własnych sądów i opinii, uzasadniania, polemizowania, zabierania głosu w dyskusji, prezentowania swoich przemyśleń na szerszym forum. Specyfika języka polskiego jako przedmiotu szkolnego sprawia, że największe szanse sukcesu mają uczniowie o wysoko rozwiniętej inteligencji lingwistyczno-werbalnej (związanej z posługiwaniem się językiem, wzorami i systemami) a także matematyczno-logicznej (myślenie abstrakcyjne i ustrukturalizowane). Tymczasem jest wielu uczniów, którzy te właśnie inteligencje mają stosunkowo niskie, za to wyróżniają się np. inteligencjami muzyczną, wizualno-przestrzenną, kinestetyczną, intrapersonalną czy interpersonalną. Szansą dla nich są sytuacje dydaktyczne, stwarzające okazje do wypowiadania się poprzez różne alternatywne formy aktywności. Pracując z utworem literackim lub innym tekstem kultury, uczeń może:

- wykonać pracę plastyczną, mapę mentalną, infografikę
- stworzyć makietę, mapę, naszkicować trasę wędrowki bohatera;
- stworzyć tło muzyczne lub dźwiękowe opisu, wykonać wiersz jako poezję śpiewaną;
- wystąpić w roli bohatera i w jego imieniu opowiedzieć o przeżyciach wewnętrznych;
- opracować inscenizację;
- nakręcić etiudę filmową;
- przeprowadzić sondaż (np. związany z kompetencjami językowymi kolegów), wyniki przedstawić w postaci diagramów i wykresów, a następnie zreferować;
- wygłosić przed publicznością przemówienie, w którym będzie bronił jakiejś tezy lub ją podważał, także w konwencji „sądu nad bohaterem literackim”;
- pracować metodą dramy.

⁴ W obudowie programu „Przeszłość i dziś” znajdują się propozycje przykładowych projektów edukacyjnych.

⁵ Howard Gardner, *Multiple Intelligences*, Basic Books, 1993. Ukazała się także pozycja przetłumaczona na język polski zawierająca dalsze wyniki późniejszych badań nad wieloraką inteligencją: Howard Gardner, Mindy L.Kornhaber, Warren K. Wake, *Inteligencja. Wielorakie perspektywy*, WSiP, Warszawa 2001.

⁶ Por. Małgorzata Taraszkiewicz, *Jak uczyć jeszcze lepiej? Szkoła pełna ludzi*, Arka, Poznań 2001, str.131.

Nie należy obawiać się, iż metody te okażą się zbyt „ludyczne” dla uczniów liceum i technikum. Przeciwnie, mogą ich zainteresować, przełamać nudę szkolną, „otworzyć” przed współczesną młodzieżą utwory odległe w czasie, napisane mało zrozumiałym językiem i traktujące o problemach nieprzystających do ich doświadczeń. W ten sposób pojawia się także możliwość poprawy samooceny i wiary w siebie, które są elementarnym warunkiem zaangażowania się ucznia w proces edukacyjny.

Oczywistym sposobem modyfikacji programu jest **dostosowanie czasu do potrzeb uczniów związanych z kształceniem różnych typów umiejętności**. Ma to szczególne zastosowanie w odniesieniu do kompetencji komunikacyjnej. Uczniowie podejmujący naukę w szkole ponadpodstawowej reprezentują bardzo różny poziom sprawności językowych. Na pewno zdarzą się sytuacje, w których konieczne będzie przeznaczenie dodatkowego czasu na ćwiczenia w zakresie mówienia i pisania – lub położenie ciężaru zadań edukacyjnych na ten aspekt kształcenia.

Zawsze modyfikacje tego typu powinny być poprzedzone **diagnozą** umiejętności uczniów. Wynik takiej diagnozy będzie stanowił podstawę do wszelkich zmian programowych.

Modyfikacje programowe mogą dotyczyć zarówno całych klas, jak i pojedynczych uczniów, mających istotne potrzeby w tym zakresie.

4.4.1. Wspieranie ucznia uzdolnionego humanistycznie

Pracując z uczniem zdolnym, szczególnie zainteresowanym kształceniem humanistycznym, nauczyciel może zaproponować mu szereg zadań, które pozwolą na rozwijanie jego szczególnych uzdolnień (oczywiście, dostosowując owe zadania do zainteresowań i rodzaju zdolności), przygotują do udziału w olimpiadzie przedmiotowej (np. olimpiadzie literatury i języka polskiego), a w przyszłości – do studiowania wymarzonego kierunku humanistyki. Zadania te powinny być ukierunkowane na pogłębianie wiedzy, doskonalenie umiejętności, poznawanie większej liczby (i trudniejszych) utworów, rozwiązywanie bardziej zaawansowanych problemów naukowych. Uczeń, który realizuje „poszerzoną” wersję programu, np.:

- czyta wybrane utwory z literatury pięknej, polskiej i obcej, wykraczające poza listę obowiązujących lektur; pogłębia ich odczytanie i rozumienie;
- poznaje więcej kontekstów czytanych dzieł i poznawanych tekstów kultury; zgłębia wiedzę o epokach w kulturze, prądach filozoficznych, artystycznych i kulturowych, wybitnych twórcach i dziełach, zagadnieniach języka i stylu itp.;
- poznaje wybrane pozycje literatury naukowej, poszerza to, co na lekcji i w podręczniku podane jest jako pewien wyimek myśli autora;
- znajduje w bibliotece (szkolnej i innych, w tym – internetowych), Internecie i innych źródłach wiadomości, które wykorzystuje w przygotowywanych referatach i wystąpieniach; sporządza obszerniejsze, bardziej profesjonalne zestawienia bibliograficzne;
- korzysta ze specjalistycznych słowników, encyklopedii i innych kompendiów wiedzy;
- ogląda wybrane filmy, spektakle teatralne, programy publicystyczne itp. – związane z zagadnieniami wyznaczonymi przez omawiane lektury oraz związane z interesującą uczniów problematyką społeczną, obyczajową, psychologiczną itp.;
- opracowuje referaty i prezentacje na tematy związane z literaturą i kulturą, wykraczające poza podstawę programową;
- uczestniczy w olimpiadach i konkursach przedmiotowych, przygotowując samodzielnie prace wskazane w regulaminach itp.

Poszerzenie może dotyczyć wybranych obszarów wiedzy i umiejętności, może też odbywać się w ramach przydzielonych godzin języka polskiego (poprzez indywidualizację pracy) lub na zajęciach fakultatywnych (poszerzających ofertę szkoły). W ramach poszerzania uczniowie realizują też zespołowe projekty edukacyjne oraz inne przedsięwzięcia, dzięki którym mają możliwość pogłębienia wiedzy i umiejętności, rozwinięcia swoich pasji, zyskują okazję do kreatywności.

Tym uczniom, którzy niekoniecznie są „erudytami”, a raczej prezentują wielokierunkowe uzdolnienia recytatorskie, muzyczne, teatralne czy krasomówcze, należy zaproponować

- działania twórcze, wykorzystujące różne środki wyrazu artystycznego i elementy przekazów medialnych, służące uczestnictwu w kulturze społeczności szkolnej i środowiska lokalnego;
- tworzenie publikacji o różnym charakterze, z uwzględnieniem: edycji i redakcji (organizacji tekstu w spójności z obrazem), adiustacji tekstu;

- realizację filmów, programów i audycji itp. na podstawie scenariuszy własnych lub cudzych;
- przygotowywanie i wystawianie inscenizacji teatralnych (spektakle, małe formy estradowe, monodramy, widowiska słowno-muzycznego itp.), z uwzględnieniem różnych elementów tzw. języka teatru⁷.

4.4.2. Praca z uczniem mającym trudności w nauce w określonym obszarze treści kształcenia

Pracując z uczniem mającym trudności w nauce, nauczyciel skoncentruje się na uzupełnieniu braków i zaniedbań, które uniemożliwiają mu osiągnięcie sukcesu w szkole. Praca ta (w ramach programu bądź na zajęciach fakultatywnych) uzależniona jest od zakresu stwierdzonych braków i musi być oparta na wynikach testu diagnozującego umiejętności uczniów wyniesione ze szkoły podstawowej. Test taki powinien być przeprowadzony na początku nauki w klasie pierwszej.

Dostosowanie programu do indywidualnych potrzeb psychofizycznych, edukacyjnych i możliwości uczniów mających trudności następuje na podstawie rozpoznania dokonanego przez nauczycieli, lub – orzeczenia poradni psychologiczno-pedagogicznej, w którym określone są zalecenia do pracy z uczniem i potrzebny zakres dostosowań.

Dostosowania te mogą dotyczyć

- celów pracy z uczniem (i nierzadko cele przedmiotowe języka polskiego muszą ustąpić celom terapeutycznym);
- doboru treści nauczania;
- podawania materiału w odpowiednim układzie (tu - ma znaczenie nie tylko ilość wiedzy do przyswojenia, ale i indywidualne tempo uczenia się i np. takie podzielenie wymaganych treści, by uczeń mógł przyswajać je partiami);
- doboru metod i form pracy;
- sposobu oceniania i motywowania (np. stosowanie oceny opisowej);
- organizacji środowiska pracy (w tym – dostosowania warunków zewnętrznych, wyposażenia klasy i urządzeń);
- stworzenia przyjaznego klimatu w klasie i szkole;
- formowania osobowości ucznia (np. uzmysławianie mu celów nauki, praca nad umiejętnościami wyrażania emocji w sytuacji konfliktu, przedstawianie się i mówienie o sobie, słuchanie innych).

Zagadnienia te mają już bogatą literaturę, z której polonista powinien korzystać w konkretnej sytuacji.

Przykładowo: w stosunku do ucznia z zaburzeniami słuchu, nauczyciel obniży wymagania w stosunku do takich umiejętności, jak:

- formy argumentowania, uzasadniania, opiniowania z wykorzystaniem środków językowych;
- budowanie logicznej, spójnej struktury tekstów mówionych i pisanych;
- poprawność gramatyczna wypowiedzi;
- posługiwanie się mniejszym bogatym zasobem leksykalnym (siłą rzeczy słownik tych uczniów będzie uboższy niż u słyszających rówieśników);

W kryteriach oceniania nauczyciel uwzględni możliwość popełniania przez tych uczniów błędów wynikających z barier w przyswajaniu systemu fonologicznego, a także błędów składniowych i stylistycznych. Stosując metody podające (np. wykład), weźmie pod uwagę możliwości percepcyjne ucznia (np. wydłuży czas, dostosuje słownictwo, będzie unikał zbyt trudnych konstrukcji składniowych).

⁷ Zagadnienie pracy z uczniem uzdolnionym jest obszerniej omówione w publikacji autorki programu opublikowanej przez Ośrodek Rozwoju Edukacji i dostępnej na jego stronie internetowej; Teresa Kosyra-Cieślak, *Praca z uczniem zdolnym na lekcjach języka polskiego i zajęciach pozalekcyjnych*, Warszawa 2013.

5. Oczekiwane osiągnięcia uczniów szkoły ponadpodstawowej

Obszar	Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony [osiągnięcia dodatkowe, poza wskazanymi dla zakresu podstawowego]
I. Kształcenie literackie i kulturowe. Uczeń		
I. Czytanie utworów-literackich. Uczeń:	1. zna i rozumie treści utworów literackich wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe dla zakresu podstawowego; 2. zna i rozumie treści utworów wybranych z listy lektur uzupełniających dla poziomu podstawowego (8-10 pozycji); 3. zna i rozumie utwory literackie poznane w szkole podstawowej, w tym: treny i pieśni J. Kochanowskiego, bajki I. Krasickiego, <i>Dziadów</i> cz. II oraz <i>Pana Tadeusza</i> A. Mickiewicza (księgi I, II, IV, X, XI, XII), <i>Zemstę</i> A. Fredry, <i>Balladynę</i> J. Słowackiego; 4. dwołuje się do znajomości utworów poznanych w szkole podstawowej, interpretując utwory poznawane w toku dalszej nauki.	spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto: 1. zna i rozumie treści utworów literackich wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe dla zakresu rozszerzonego; 2. zna i rozumie treści utworów wybranych z listy lektur uzupełniających dla poziomu rozszerzonego (8-10 pozycji).
II. Rozumienie historii literatury i dziejów kultury jako procesu. Uczeń:	1. rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach; 2. rozpoznaje w utworze literackim elementy fantastyki, symbolizmu, realizmu; określa ich cechy i znaczenie; 3. rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz ich związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; 4. rozumie pojęcie motywu literackiego i toposu, rozpoznaje podstawowe motywy i toposy oraz dostrzega ich żywotność w utworach literackich i dziełach innych sztuk; określa ich rolę w tworzeniu znaczeń uniwersalnych; 5. porównuje utwory literackie lub ich fragmenty, dostrzega kontynuacje i nawiązania, określa cechy wspólne i różne.	spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto: 1. rozumie pojęcie tradycji literackiej i kulturowej, rozpoznaje elementy tradycji w poznawanych dziełach i tekstach kultury, rozumie ich rolę w budowaniu wartości uniwersalnych; 2. rozpoznaje w utworach literackich konwencje: fantastyczną, symboliczną, realistyczną, naturalistyczną, groteskową, baśniową, oniryczną, nadrealistyczną i określa ich cechy; 3. rozpoznaje w utworach cechy prądów literackich i artystycznych; 4. rozróżnia grupę literacką i pokolenie literackie; rozpoznaje założenia programowe w utworach literackich różnych epok; 5. rozpoznaje mitologizację i demitologizację w utworach literackich, interpretuje ich rolę; 6. określa przemiany konwencji i ich przenikanie się w utworach, rozpoznaje synkretyzm rodzajowy i gatunkowy, interpretuje jego znaczenie; 7. w czytanych utworach rozpoznaje archetypy oraz określa ich rolę w tworzeniu znaczeń uniwersalnych; 8. wyjaśnia pojęcia parafrazy, parodii i trawestacji; wskazuje ich wzorce tekstowe.

<p>III. Analiza utworów literackich. Uczeń:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. rozróżnia gatunki epickie, liryczne, dramatyczne i synkretyczne; wymienia ich podstawowe cechy gatunkowe; 2. rozpoznaje w tekście literackim środki wyrazu artystycznego (poznane w szkole podstawowej oraz środki znaczeniowe: oksymoron, peryfrazę, hiperbole; leksykalne, w tym frazeologizmy; składniowe: antytezę, paralelizm, wyliczenie; wersyfikacyjne, w tym przerzutnię); określa ich funkcje; 3. rozpoznaje w utworze sposoby kreowania: świata przedstawionego, narracji, sytuacji lirycznej; interpretuje je i wartościuje. 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. odczytuje tekst w jego warstwie semantycznej i semiotycznej; 2. rozpoznaje w tekście literackim środki wyrazu artystycznego: elipsę, aliterację, kontaminację, synestezję, inwersję, gradację; określa ich funkcje; 3. rozpoznaje w utworze literackim aluzję literacką, parafrazę, parodię, trawestację; 4. analizuje strukturę eseju: odczytuje zawarte w nim sensory, sposób prowadzenia wywodu, charakterystyczne cechy stylu.
<p>IV. Interpretacja utworów literackich i dzieł innych sztuk. Uczeń:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. interpretuje i wartościuje zastosowane w utworze sposoby kreowania świata przedstawionego narracji, sytuacji lirycznej; 2. przedstawia funkcje w tekście i wartościujący charakter dostrzeżonych w utworach ironii i autoironii, komizmu, tragizmu, humoru, patosu; 3. rozpoznaje w tekstach obecność groteski, określa jej artystyczny i wartościujący charakter; 4. przedstawia propozycję interpretacji utworu, wskazuje w tekście miejsca, uzasadnia ją, odwołując się do tekstu; 5. wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty; 6. rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe; określa ich rolę i związek z problematyką utworu oraz znaczenie dla budowania własnego systemu wartości. 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. rozpoznaje uniwersalny charakter mitologizacji i demitologizacji obecnych w czytany utworze oraz określa ich rolę w interpretacji; 2. wykorzystuje w interpretacji utworu literackiego pojęcia parafrazy, parodii i trawestacji; 3. porównuje różnorodne propozycje odczytania tego samego utworu literackiego; 4. rozpoznaje w czytanych utworach aluzje literackie i określa ich znaczenie w interpretacji tych utworów; 5. określa związek wartości poznawczych, etycznych i estetycznych w utworach literackich.
<p>V. Odbiór tekstów nieliterackich i wykorzystywanie zawartych w ich informacji. Uczeń:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. wykorzystuje informacje znalezione w czytanych tekstach publicystycznych, naukowych, popularnonaukowych i innych; przetwarza je i hierarchizuje; 2. odczytuje sens tekstu, główną myśl, rozpoznaje sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację; 3. rozpoznaje specyfikę czytanych tekstów (np. publicystycznych, retorycznych, popularnonaukowych i naukowych; rozróżnia ich gatunki i/lub rodzaje); 4. w czytanych tekstach rozpoznaje środki językowe i ich funkcje; 5. odczytuje przekazy jawne i ukryte; rozróżnia odpowiedzi właściwe i unikowe. 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. czyta i analizuje eseje; odczytuje zawarte w nim sensory, określa sposób prowadzenia wywodu, wskazuje charakterystyczne cechy stylu; 2. wykorzystuje teksty naukowe w interpretacji tekstów kultury.
<p>VI. Odczytywanie tekstów kultury z dziedzin sztuki innych niż literatura. Uczeń:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. charakteryzuje budowę i cechy starożytnego teatru greckiego; 2. charakteryzuje główne prądy filozoficzne oraz określa ich wpływ na kulturę danej epoki; 3. odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy danej dziedzinie sztuki; 4. odróżnia dzieła kultury wysokiej od tekstów kultury popularnej. 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. rozpoznaje nawiązania do tradycji biblijnej i antycznej w dziełach późniejszych epok (w tym - w kulturze współczesnej); 2. porównuje teksty kultury i dzieła różnych sztuk, sytuując je w różnorodnych kontekstach; 3. rozpoznaje i charakteryzuje główne style w sztuce; 4. odczytuje poglądy filozoficzne zawarte w różnorodnych dziełach; 5. wyjaśnia pojęcie syntezy sztuk, rozpoznaje jej cechy, przedstawia ewolucję od romantyzmu do współczesności.

II. Kształcenie językowe. Uczeń

<p>I. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. posiada wskazany w podstawie programowej języka polskiego zasób wiedzy z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni i funkcjonalnie wykorzystuje tę wiedzę w analizie i interpretacji tekstów odbieranych oraz w tworzeniu własnych wypowiedzi; 2. dostrzega składniowe zróżnicowanie zdań wielokrotnie złożonych, rozpoznaje ich funkcje w tekście i wykorzystuje je w budowie wypowiedzi własnych (celowo dobierając do charakteru wypowiedzi); 3. rozpoznaje argumentacyjny charakter różnych konstrukcji składniowych i określa ich funkcje w tekście; 4. wyjaśnia rolę określonego szyku wyrazów w zdaniu oraz wyjaśnia, jak przekształcenia szyku wpływają na znaczenie wypowiedzi. 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. omawia proces kształtowania się języka i jego systemu gramatycznego; wskazuje elementy owego procesu w słownictwie, fleksji, fonetyce i składni.
<p>II. Zróżnicowanie języka. Uczeń:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. rozróżnia pojęcia stylu i stylizacji, odnosząc je do czytanych tekstów; rozpoznaje rodzaje stylizacji i określa ich funkcje w utworze; 2. rozpoznaje wskazane w podstawie programowej odmiany stylistyczne współczesnej polszczyzny (w tym styl wypowiedzi internetowych) i zna zasady ich stosowania; 3. charakteryzuje współczesną polszczyznę, dostrzegając i oceniając charakterystyczne dla niej zjawiska, jak elementy stylu potocznego, moda językowa, funkcjonowanie zapożyczeń itp. 4. określa rodzaje zapożyczeń i sposób ich funkcjonowania w polszczyźnie różnych epok; 5. zna biblizmy, mitologizmy, sentencje, przysłowia i aforyzmy – obecne w czytanych utworach literackich; objaśnia je i funkcjonalnie wykorzystuje w wypowiedziach własnych; uzasadnia, że stanowią ważny element polskiego dziedzictwa kulturowego; 6. rozpoznaje w czytanych tekstach różne rodzaje słownictwa: oficjalne, potoczne, neutralne, o zabarwieniu emocjonalnym, wartościujące; ocenia sposób ich zastosowania w konkretnych tekstach (w języku mówionym i pisany); 7. rozumie znaczenia dosłowne i przenośne słów, dostrzega źródła ich wieloznaczności, ocenia funkcje stylistyczne i semantyczne. 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. wyjaśnia pojęcie tabu językowego; rozpoznaje jego obecność w wypowiedziach; 2. określa właściwości języka jako przekaznika treści kulturowych; 3. rozpoznaje i charakteryzuje styl indywidualny oraz styl typowy i wykorzystuje tę wiedzę w interpretacji utworów literackich; 4. określa rolę języka jako narzędzia wartościowania; omawia na konkretnych przykładach; 5. analizuje i wartościuje cechy wypowiedzi internetów.
<p>III. Komunikacja językowa i kultura języka. Uczeń:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. przedstawia język jako system znaków, rozróżnia typy znaków i określa ich funkcje w tekście; 2. charakteryzuje akt komunikacji językowej oraz przedstawia jego elementy składowe; 3. określa funkcje tekstu: informatywną, poetycką, ekspresywną, impresywną – w tym perswazyjną); analizuje ich cechy; 4. rozpoznaje zjawiska powodujące niejednoznaczność wypowiedzi (homonimie, anakoluty, paradoksy); dba o jasność i precyzję komunikatu; 5. posługuje się różnymi odmianami polszczyzny, stosownie do sytuacji komunikacyjnej; 6. ostrzega i poprawia błędy językowe, wskazuje ich źródła, odróżnia zamierzoną innowację językową o określonych funkcjach od błędu; 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. określa intencję wypowiedzi na różnych poziomach znaczeń; 2. określa funkcje tekstu: fatyczną i magiczną; 3. określa i charakteryzuje funkcje języka; 4. określa rolę języka w budowaniu obrazu świata.

	<p>7. odróżnia pojęcia etyki, etykiety i estetyki wypowiedzi; wartościuje wypowiedzi, stosując istotne kryteria;</p> <p>8. dostrzega w wypowiedziach zjawiska przeczące etyce językowej; charakteryzuje je i ocenia;</p> <p>9. stosuje zasady etykiety językowej w wypowiedziach ustnych i pisemnych odpowiednio do sytuacji;</p> <p>10. charakteryzuje przemiany współczesnej komunikacji językowej.</p>	
<p>IV. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:</p>	<p>1. stosuje zasady ortografii i interpunkcji poznane w szkole podstawowej i ponadpodstawowej; ustawnie doskonali sprawność w ich stosowaniu, poprawia błędy własne i cudze;</p> <p>2. funkcjonalnie wykorzystuje obligatoryjne i fakultatywne zasady polskiej interpunkcji w celu uwypuklenia sensów redagowanego tekstu;</p> <p>3. w tekstach artystycznych i innych (np. reklamowych) dostrzega i objaśnia funkcję zamierzonego błędu ortograficznego.</p>	spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego.
III. Tworzenie wypowiedzi. Uczeń		
<p>I. Elementy retoryki. Uczeń:</p>	<p>1. właściwie odczytuje wypowiedzi argumentacyjne (literackie i nieliterackie):</p> <ul style="list-style-type: none"> – wskazuje i rozróżnia cele perswazyjne, – rozróżnia i ocenia typy argumentów, – dostrzega obecność lub brak logiki toku rozumowania, – rozpoznaje elementy erystyki i ocenia je pod względem etycznym; – rozpoznaje środki retoryczne i ocenia, w jaki sposób oddziałują one na odbiorcę; <p>2. tworzy poprawne teksty argumentacyjne – ustne i pisemne:</p> <ul style="list-style-type: none"> – formułuje tezy i argumenty przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych; – w tekstach retorycznych stosuje zasadę kompozycyjną (np. teza, argumenty, apel, pointa); – zachowuje logikę i konsekwencję rozumowania; – funkcjonalnie stosuje środki retoryczne; <p>3. ocenia perswazyjny wymiar tekstów reklamy i zastosowanych w niej środków (językowych i pozajęzykowych); ocenia ją pod względem pragmatycznym i etycznym;</p> <p>4. uczestniczy w dyskusji i debacie, odróżniając je od sporu i kłótni; rozpoznaje elementy erystyczne i ocenia je pod względem etycznym;</p> <p>5. wyjaśnia zjawisko nowomowy; określa jego cechy i funkcje w tekście.</p>	spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto: <p>1. buduje przemówienia, odróżniając ich elementy stałe i fakultatywne;</p> <p>2. w swoich wypowiedziach stosuje różne typy dowodzenia (indukcyjne, dedukcyjne);</p> <p>3. rozpoznaje demagogię oraz metodę pytań podchwytliwych i sugerujących, ocenia je pod względem etycznym;</p>

<p>II. Mówienie i pisanie. Uczeń:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. tworzy spójne wypowiedzi ustne i pisemne w formach gatunkowych wskazanych w podstawie programowej języka polskiego (także w szkole podstawowej), dostosowując formę do celu wypowiedzi i tematu, na podstawie samodzielnie opracowanego planu; stosując właściwe danej formie zasady organizacji (np. retoryczne zasady kompozycyjne); 2. buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki; 3. zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji; 4. tworzy plan kompozycyjny i dekompozycyjny; 5. odróżnia streszczenie od parafrazy; stosuje je w zależności od celu wypowiedzi; 6. zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie; 7. tworząc formy użytkowe, stosuje zwroty adresatywne, zachowuje zasady etykiety językowej; 8. wygłasza mowę z uwzględnieniem środków pozajęzykowych; 9. redaguje interpretację tekstu literackiego bądź jego fragmentu, przedstawiając propozycję jego odczytania; formułuje argumenty odwołując się do analizowanego utworu i jego kontekstów, przeprowadza logiczny wywód; 10. operuje bogatym słownictwem z kręgów tematycznych związanych z poznawanymi lekturami i ich kontekstami; 11. tworząc własne teksty, stosuje zasady poprawności językowej i stylistycznej; 12. w pracy redakcyjnej nad tekstem własnym lub cudzym wykorzystuje wiedzę o języku. 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. tworzy spójne wypowiedzi ustne i pisemne w formach gatunkowych wskazanych w podstawie programowej języka polskiego (w zakresie rozszerzonym).
<p>IV. Samokształcenie. Uczeń</p>		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. znajduje literaturę przydatną do opracowania różnych zagadnień; selekcjonuje ją według wskazanych kryteriów, korzystając z dostępnych zasobów bibliotecznych, zarówno z tradycyjnego księgozbioru, jak i z zapisów multimedialnych i elektronicznych, w tym internetu; 2. dokonuje krytycznej selekcji źródeł informacji; 3. posługuje się słownikami i leksykonami, w tym słownikami ogólnymi języka polskiego oraz słownikami specjalistycznymi (np. etymologicznymi, frazeologicznymi, skrótów, gwarowymi), także w wersji on-line; 4. porządkuje informacje w problemowe całości, tworzy przedmiotowe bazy danych zawierające informacje zdobywane w toku nauki; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia; 5. sporządza opis bibliograficzny (książki, artykułu, zapisów elektronicznych) i przypis bibliograficzny; sporządza bibliografię do danego tematu; 6. opracowuje różnorodne formy prezentacji własnego stanowiska (także z wykorzystaniem technik multimedialnych); 	<p>spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. czyta literaturę naukową w celu pogłębiania wiedzy przedmiotowej; 2. włącza się w życie kulturalne szkoły i środowiska.

	<ol style="list-style-type: none">7. wybiera z tekstu odpowiednie cytaty i stosuje je w wypowiedzi;8. wzbogaca swoją wypowiedź pozajęzykowymi środkami komunikacji;9. korzysta z zasobów multimedialnych, np. z bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; funkcjonalnie porusza się w hipertekście; dokonuje wyboru źródeł internetowych, uwzględniając kryterium poprawności rzeczowej oraz krytycznie ocenia ich zawartość;10. realizuje projekty edukacyjne.	
--	---	--

6. Propozycje kryteriów oceny i metod sprawdzania osiągnięć ucznia

Wewnątrzszkolne ocenianie osiągnięć ucznia i monitorowanie jego postępów powinno odbywać się w sposób ciągły, gdyż jego celem jest:

- systematyczne informowanie ucznia o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych i postępach, aby pomóc mu w planowaniu własnego rozwoju i motywować go do dalszej pracy;
- dostarczanie rodzicom (prawnym opiekunom) i nauczycielom informacji o postępach, trudnościach w uczeniu się oraz szczególnych uzdolnieniach ucznia;
- umożliwienie nauczycielom doskonalenia organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Celom tym służyć będzie możliwie częste ocenianie osiągnięć ucznia, rozumiane jako dostarczanie mu informacji o tych osiągnięciach wraz z komentarzem zawierającym informację zwrotną. Udzielanie informacji zwrotnej będzie my tu rozumieć tak, jak ma to miejsce w ocenianiu kształtującym, jako przekaz zawierający cztery elementy:

- wyszczególnienie i docenienie dobrych elementów pracy ucznia;
- odnotowanie tego, co wymaga poprawienia lub dodatkowej pracy ze strony ucznia;
- wskazanie, w jaki sposób uczeń powinien poprawić pracę;
- ukierunkowanie dalszej pracy ucznia.

Ocena powinna określać poziom realizacji zadania pod względem ilościowym i jakościowym; a więc – być formułowana na podstawie wcześniej określonych wymagań mówiących, co, w jaki sposób i w jakiej mierze powinien wykonać uczeń, by otrzymać określony stopień szkolny.

Podstawą formułowania oceny są dające się zaobserwować czynności ucznia, przy czym polonista musi w znacznym stopniu uwzględniać zadania wieloczynnościowe, złożone, zgodne ze strategią holistyczną, bo one są bardziej adekwatne do zdobywanych przez ucznia umiejętności przedmiotowych. Do takich zadań należą wypracowania uczniowskie, analiza i interpretacja utworów literackich, dłuższe samodzielne wypowiedzi (zarówno pisemne, jak i ustne), udział w dyskusjach klasowych itp.

Ocenianie powinno odbywać się za pomocą różnych narzędzi, technik i metod, tak by w polu obserwacji znalazły się różne obszary aktywności ucznia, ale też aby dać szansę przedstawienia swych postępów osobom o różnych możliwościach i uzdolnieniach.

Mogą to być:

- różnego typu testy – pisemne i ustne (sprawdziany wiadomości i umiejętności, testy sprawdzające umiejętność analizy i interpretacji tekstów literackich i nieliterackich; posługiwanie się argumentacją, rozumienia zjawisk językowych, stosowania zasad, dokonywania operacji na tekście itp.)
- dłuższe i krótsze prace pisemne w różnych formach gatunkowych, w tym – wypowiedzi argumentacyjne;
- obserwacja zachowań ucznia (np. udziału ucznia w dyskusji i debacie klasowej; uczestnictwa w pracy zespołowej);
- monitorowanie udziału, zaangażowania i zakresu wykonanych przez ucznia zadań w projektach edukacyjnych;
- rozmowy z uczniem, w których wyjaśnia on zastosowane przez siebie procedury (np. sposób analizy i interpretacji utworu literackiego).

Wielu istotnych informacji o osiągnięciach ucznia dostarczy obserwacja, której poddane zostaną zarówno czynności intencjonalnie wywołane przez nauczyciela, jak i te, które nie są wywołane celowo (np. sposoby uczenia się).

Rodzaje aktywności ucznia podlegające ocenianiu to np.:

- wypowiedzi ustne (odpowiedź na pytanie nauczyciela, referowanie zagadnień, udział w dyskusji, wygłaszanie opracowanych wcześniej przemówień, spontaniczne zabieranie głosu na lekcji, innego typu wystąpienia publiczne itp.);
- prace pisemne w różnej formie (wypracowania domowe i klasowe, notatki, krótkie wypowiedzi; analizy i interpretacje utworów literackich, rozprawki, dłuższe wypowiedzi krytycznoliterackie);
- efekty ćwiczeń językowych, słownikowych i redakcyjnych;
- autorskie referaty i prezentacje własne (w tym – multimedialne);
- praca zespołowa i prezentowanie jej wyników;

- wykonywanie zadań domowych – obowiązkowych i dodatkowych;
- aktywność i inicjatywa przejawiana na lekcjach;
- samodzielnie i zespołowo wykonywane zadania złożone (w tym – projekty edukacyjne);
- prezentowanie efektów pracy samokształceniowej;
- recytacja utworów literackich i udział w szkolnych przedstawieniach teatralnych;
- różnorodne zadania twórcze, w których uczniowie wykorzystują swoje pasje i uzdolnienia.

Do szczególnie ważnych form sprawdzania i oceniania osiągnięć edukacyjnych uczniów z języka polskiego można zaliczyć wielostopniowe testy sprawdzające wiadomości i umiejętności wskazane w podstawie programowej oraz wypracowania klasowe diagnozujące poziom kompetencji tworzenia dłuższej wypowiedzi pisemnej w określonej formie.

Liczba stosowanych form sprawdzania i oceniania osiągnięć edukacyjnych uczniów wynikać powinna z analizy przebiegu procesu dydaktycznego i jego uwarunkowań. W programie „Przeszłość i dziś” zakłada się, że w każdej klasie przeprowadzone zostaną co najmniej 4 prace klasowe w formie wypracowań oraz jeden test wielozadaniowy, sprawdzający wiedzę i umiejętności z kształcenia językowego i komunikacji.

Godziny na wypracowania (wraz z poprawą) zostały przewidziane w planach realizacji materiału. Oprócz sprawdzającego – mają one walor kształcący; dają możliwość umiejętności takich, jak tworzenie poprawnego językowo i stylistycznie tekstu argumentacyjnego – wypowiedzi w określonej formie gatunkowej, wypowiedziana się na temat utworów literackich i innych tekstów kultury, syntezy wiedzy i umiejętności, zaprezentowania efektów swojej pracy samokształceniowej.

*

Ocenianiu podlegają wiadomości i umiejętności wskazane w podstawie programowej, czyli wymagania szczegółowe w zakresie podstawowym i rozszerzonym. Określają one osiągnięcia, jakimi powinien się wykazać uczeń po zakończeniu określonego działu programowego. Wskazują działania uczniów powiązane z materiałem nauczania. Nauczyciel, budując na ich podstawie narzędzia sprawdzania osiągnięć, musi określić warunki i akceptowany poziom wykonania sprawdzanych czynności.

Ocena wewnątrzszkolna jest informacją o tym, w jakim stopniu uczeń spełnił wymagania programowe. Uczeń powinien znać zarówno owe wymagania, jak i kryteria oceny wyrażone stopniem szkolnym. Nauczyciel przedstawia uczniowi wymagania programowe (odpowiednio – w zakresie podstawowym i/lub rozszerzonym) wielokrotnie: na początku roku szkolnego, przed i po realizacji działu programowego, przed klasówką, przed poprawą, w czasie lekcji utrwalających lub powtórzeniowych, a także na bieżąco – w taki sposób i w takim wymiarze, aby informacja była dla ucznia możliwa do przyswojenia i funkcjonalna.

Normą oceny są wymagania programowe uporządkowane przynajmniej na dwóch poziomach: podstawowym i ponadpodstawowym w zakresie podstawowym i rozszerzonym. Propozycja opisu takich wymagań została przedstawiona w *Przedmiotowym systemie oceniania z języka polskiego w liceum i technikum* będącym załącznikiem do niniejszego programu. Wynik procesu oceniania wewnątrzszkolnego wyraża się zazwyczaj stopniem szkolnym, ale użyteczne są także inne sposoby jego przedstawiania, np. w punktach lub w procentach, a także oceny opisowe.

Najczęściej stopień spełnienia wymagań programowych oceniamy tradycyjną skalą stopni szkolnych, odnoszonych do spełnienia wymagań warstwowych dwupoziomowo, jako:

- **wymagania podstawowe** (wiadomości i umiejętności łatwe, przydatne w życiu, niezbędne dla kontynuowania edukacji, naukowo pewne);
- **wymagania ponadpodstawowe** (wiadomości i umiejętności trudne do opanowania, złożone, unikatowe; teoretyczne, związane z materią danej dyscypliny naukowej, ważne naukowo).

W przełożeniu na stopnie szkolne wymagania podstawowe odpowiadają ocenom: *dopuszczający* i *dostateczny*, przy czym uczeń otrzymuje

- **dopuszczający** za niepełne spełnienie wymagań podstawowych (np. w sprawdzianach – obniżone o 10% punktów w stosunku do progu zaliczenia na stopień dostateczny);
- **dostateczny** przy pełnym spełnieniu wymagań podstawowych.

Wymagania ponadpodstawowe odpowiadają ocenom *dobry* i *bardzo dobry*, przy czym uczeń otrzymuje:

- **dobry** za niepełne spełnienie wymagań ponadpodstawowych (lub spełnienie ich na nieco obniżonym poziomie);
- **bardzo dobry** przy pełnym spełnieniu wymagań ponadpodstawowych.

Stopień **niedostateczny** dostaje uczeń, który nie spełnia wymagań podstawowych w stopniu stanowiącym minimalny próg zaliczenia.

Stopień *celujący* otrzymuje uczeń spełniający wymagania podstawowe i ponadpodstawowe, a także posiadający wyższe, ponadprogramowe umiejętności lub wiadomości.

*

Jak zostało to już zasygnalizowane, największą wartość z punktu widzenia badania osiągnięć ucznia mają zadania wieloczynnościowe, np. wypracowania uczniowskie, w których ocena musi być wypadkową wielu kryteriów, takich jak treść pracy (np. interpretacja utworów literackich), organizacja tekstu odpowiadająca danej formie wypowiedzi, zachowanie logicznego toku wyводу, poprawność językowa i stylistyczna, a także myślenie twórcze. Ocenianie wielokryterialne zawsze nasuwa liczne kontrowersje i wątpliwości, które trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, zwłaszcza tam, gdzie mamy do czynienia z delikatną materią twórczości uczniowskiej. Dlatego oceniając wypowiedzi ustne i pisemne należy wziąć pod uwagę poziomy:

- merytoryczny (treść, informacja rzeczowa i sposób jej wykorzystania)
- strukturalny (kompozycja, spójność logicznego wyводу)
- językowy (język i styl oraz zapis),

różnicując ich proporcje i wpływ na końcową ocenę w zależności od rodzaju wypowiedzi, tematu, wieku ucznia itp.

Dokonując oceny umiejętności ucznia, nauczyciel weźmie pod uwagę nie tylko ostateczny efekt pracy (np. przedstawioną wypowiedź ustną, lub wypracowanie zawierające analizę i interpretację utworu literackiego), ale i całość czynności wykonywanych przez ucznia przy rozwiązywaniu zadania otwartego, a także jego zaangażowanie w wykonanie zadania

Bardzo ważne jest też dostarczanie uczniom narzędzi samooceny, które ukierunkują ich pracę własną, pozwolą im rozpoznać swoje słabe i mocne strony, zapoczątkują refleksję nad własnymi osiągnięciami. Warto w tym celu wykorzystywać doświadczenia oceniania kształtującego.

7. Ewaluacja programu

Nauczyciel pracujący z programem „Przeszłość i dziś” wybierze sposób ewaluacji adekwatny do warunków szkoły i potrzeb uczniów. Wartościowe są działania ewaluacyjne zarówno w trakcie wdrażania programu (ewaluacja formacyjna), jak i po jej zakończeniu (ewaluacja sumaryczna) – w zależności od tego, czy polonista zechce wprowadzać zmiany w trakcie realizacji programu – czy też dokonać całościowej oceny i podjąć decyzję – czy dalej pracować z programem w podanym kształcie, czy też dokonać jego modyfikacji.

Ewaluacja – w zależności od potrzeb – może dotyczyć:

- zasadności ułożenia i zaprezentowania treści;
- liczby godzin przeznaczonych na poszczególne działy i zagadnienia;
- przeznaczenia oraz adresata programu (w jakim stopniu uczniowie opanowali treści nauczania, czy program jest odpowiedni dla tej konkretnej grupy, którzy uczniowie najbardziej, a którzy najmniej skorzystali z koncepcji programowej);
- łatwości bądź trudności realizacji programu;
- adekwatności wymagań dotyczących bazy materialnej szkoły (wyposażenie, niezbędne środki dydaktyczne), specyfiki środowiska i kompetencji nauczyciela;
- sposobów wzmocnienia skuteczności realizacji programu: motywacji uczniów, udoskonalenia form i metod pracy z uczniem, sposobów oceniania.

Ewaluacja będzie efektywna, jeżeli nauczyciel ukierunkuje ją na wybrane aspekty programu, interesujące z punktu widzenia konkretnej szkoły. Materiały i narzędzia ewaluacyjne dostępne są w licznych publikacjach – polonista znajdzie tu szereg przykładowych narzędzi, informacje o możliwych celach ewaluacji i sposobach ich osiągnięcia.